

**МАТЕРІАЛИ ДРУГИХ
ПЕТЛЮРІВСЬКИХ ЧИТАНЬ**

1

ПОЛТАВСЬКА ПЕТЛЮРІАНА

ПОЛТАВСЬКЕ КРАЙОВЕ ОБ'ЄДНАННЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО
ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА» ім. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ПОЛТАВСЬКА ПЕТЛЮРІАНА

Матеріали II Петлюрівських читань,
проведених у Полтаві 15 серпня 1993 р.

Полтава
ОДГВ «Полтавський літератор»
1993

Ідеал нації буде здійснено

(Замість передмови)

Редколегія: Петро Рогач, Тарас Пустовіт, Микола Кульчинський, Микола Пашко,
Віталій Ханко, Віктор Ревегук, Ганна Киященко.

*Видання цього збірника
уможливили своїми пожертвами:
Товариство української мови в Чикаго (США),
Богдан Марченко та Осип Доббуш з Великобританії,
Микола Панченко та Богдан Юсинський з США.*

Випуск у Полтаві, на батьківщині Симона Петлюри, присвяченого йому збірника, до речі, першого від часу вікопомної боротьби за українську державність у 1917 — 20 рр., в якій він, наш великий полтавець, був однією з головних постатей, — це, безперечно, подія неабиякого громадсько-політичного і культурного значення. Саме ця обставина визначає перед авторами міру відповідальності й обов'язку.

До першого випуску збірника «Полтавська петлюріана», який в подальшому планується видавати щорічно, входять в основному матеріали II Петлюрівських читань, проведених у Полтаві 15 серпня 1993 р. Матеріали перших читань, які відбулися рік тому, на жаль, не були зібрані і впорядковані. В зв'язку з тим, що цей факт став уже історією і можливий інтерес для нього майбутніх дослідників-петлюрознавців, варто нагадати перебіг тих перших читань, аби не загубились вони в потоці швидкоплинного часу.

I Петлюрівські читання — на той час перші взагалі на Україні, бо на сьогодні маємо вже й Читання, започатковані в травні 1993 року в Києві, — відбулися 26 серпня 1992 р. з ініціативи крайового осередку Руху і товариства «Просвіта». У цій акції брали участь, крім киян і полтавців, гості із західної діаспори: экс-президент УНР в екзилі Микола Плав'юк та колишній віце-президент УНР на вигнанні, учений, письменник і церковний діяч Микола Степаненко.

Ті перші читання ще не були чисто науковими (закидали: «політизована дискусія») та, очевидно, й не могли ними бути, бо при тій нагоді визначалися орієнтири подальшої праці в цій галузі нашої історичної науки. Виступ М. Плав'юка був просякнутий заклик до полтавців активніше діяти в час утвердження незалежної Української держави, орієнтуючись на заповіді Симона Петлюри. Тоді ж голова Всеукраїнського товариства «Просвіта» Павло Мовчан сміливо поставив ім'я славного полтавця другим після Т. Г. Шевченка, а Полтаві визначив місце «національної Мекки», що для багатьох мешканців

ISBN 5-7707-5460-5.

© Колектив авторів, 1993

© Упорядкування і вступна стаття Петра Рогача, 1993

© Портрет С. Петлюри художника Євгена Путрі

цього історичного міста досі є річчю неусвідомленою. На думку промовця, Полтава стане такою Меккою для кожного українця лише тоді, коли зуміємо подолати в самих собі бар'єри, що закривають дійсні обшири нашої України.

Наукові доповіді вчених з Полтавського педінституту були присвячені таким важливим темам, як «Симон Петлюра — організатор збройної боротьби за незалежність України» (канд. істор. наук Віктор Ревегук) та «Образ Симона Петлюри в стереотипах комуністичної пропаганди» (канд. істор. наук Микола Пашко). З повідомленнями виступили також П. Ротач, М. Кульчинський та ін. М. Степаненко через хворобливий стан перед аудиторією не промовляв (1).

Аналізуючи значення І Петлюрівських читань, тижневик «Полтавський вісник» писав: «У Полтаві треба знати правду про свого великого сина і про інших діячів УНР, серед яких було дуже багато полтавців» (2). Цими словами певною мірою визначався напрямок тематики читань на майбутнє. Тоді ж висловлювалось передбачення (скоріше, побажання!), що «прозріють» і мешканці міста і влада його і буде увічнено пам'ять Симона Петлюри в назві вулиці та «почнеться створення музею чи меморіалу визначному державному і культурному діячеві України» (3).

За рік, що минув відтоді, згадане «прозрівання» відбувається аж надто повільно. Лише в останній час винесено рішення про надання імені Симона Петлюри вулиці, на якій він народився і зростав. На більше важко й сподіватись, бо й досі лунає з вуст посадових осіб оте заявлене «полтавці нас не зрозуміють», яким вони прикривають свої справжні наміри. Не рядові полтавці, а вони, керівники з колишньої партійної номенклатури, страждають хворобою нерозуміння вимог часу (4).

Тому-то заклик газети «треба знати правду» залишається актуальним, і II Петлюрівські читання зробили безсумнівний внесок у справу розширення і поглиблення знань та роз'яснення ідейної спадщини С. Петлюри, аби поступово розвіювати ганебні стереотипи, котрі насаджувались десятиліттями і вбивалися в свідомість стерилізованих комуністичною пропагандою людей.

Матеріали, вміщені в цьому збірнику, певною мірою дадуть відчуття своєчасності заповітів С. Петлюри і висловлених ним передбачень. Він витримав іспит у найчорніші дні панування тоталітарного режиму в Україні. Тоді його вбили фізично, але не духовно (Є. Маланюк писав: «Зміряли в дух — влучили в тіло»...). Згадаймо, як страхалися, як люто переслідували тих, хто бодай у символах — тризубцеві

чи кольорі жовтоблакиття — підтримував ідею Петлюри про самостійну Україну. Чого іншого вони досягли репресіями, зриванням національних прапорів, залякуванням (про це є переконливий документ у матеріалах цього випуску), крім зненависті до себе?! Петлюра завжди жив у свідомості українського народу як національний герой, і тепер прийшов час для визначення його справжньої історичної ролі. Він працював, боровся і загинув у боротьбі за вільну Україну. Він вірив, що його народ-мученик таки переможе!

Назва, під якою виходить збірник, не є орієнтованою на вузьку, місцеву тематику — вона лише підкреслює — і так буде й надалі — місцеве, петлюрівське, так би мовити, забарвлення. Все, що зв'язувало С. Петлюру з Полтавою, все, чого він тут набув для свого духовного світу (О. Климчук сміливо називає Петлюру людиною «традиційно-полтавської ґрунтовності» (5), і ми згодні з цим, і тому акцентуємо на потребі дослідити цю оригінальну тезу), все, що його тут оточувало і сприяло росту його патріотичної свідомості, — це цілий духовний пласт, який потрібно підняти, дослідити й узагальнити. Це буде і наш внесок в петлюрознавство. Полтаві, батьківщині Симона Петлюри, було б соромно не працювати в цій галузі, а й далі, як досі, проявляти байдужість і нерозуміння актуальності даної проблеми.

Петлюрознавство як галузь нашої історичної науки існує вже не одне десятиріччя, правда, не у нас, а за межами України. У різних наукових і громадсько-культурних товариствах української діаспори вийшло немало дослідницьких праць з петлюрознавства. У США, зокрема, випущено 2-томник «Симон Петлюра: статті, листи, документи» (1956, 1979 рр.). В Канаді існує інструмент ім. Симона Петлюри, який проводить конференції і видає збірники. У нас лише започатковано цю важливу справу. Вже видано (перевидано) «Збірник пам'яті Симона Петлюри» (Прага, 1930), Збірник «Симон Петлюра: статті» (Київ, 1993, передмова О. Климчука) та інші праці. Засновано громадську премію ім. С. Петлюри. Першим лауреатом від полтавців став молодий науковець-архівіст Тарас Пустовіт. У травні 1993 року в Києві на Петлюрівських читаннях, які продовжили започаткований у Полтаві процес наукового осмислення постаті Симона Петлюри та його доби, він ознайомив науковців з невідомими документами про діяльність Петлюри.

Київська конференція ухвалила відновити випуск заснованого С. Петлюрою журналу «Тризуб» та розпочати збирання коштів на пам'ятники Петлюри у Києві та Полтаві (6). Полтавці підтримують ці ухвали.

Після вбивства С. Петлюри в 1926 р. акад. С. Єфремов зазначив у своєму щоденнику: «Може, трагічна смерть єдиного козака тисячу нових народить». Тоді сталося зовсім інше. Тоталітарна система, що не терпіла інакодумання, словом «петлюрівщина» затаврувала все краще, свідоме, що несло в собі українське суспільство. Його та система й винищила вщент. Ім'я Петлюри на довгі десятиріччя було затоптане в бруд, оббрехане, піддане анафемі, його чіпляли як налічку на так званих «ворогів народу». Ось чому нині важливо передусім очиститись від більшовицької скверни і подати правдивий образ стійкого борця за самостійну, соборну Україну. Цій меті мають слугувати збірники «Полтавської петлюріани», укладені з матеріалів наукових читань. Ми свідомі того, що далеко не просто подати нашому суспільству очищений від багаторічних нашарувань образ людини, яка однією з перших заклала колись підвалини сучасного національного державотворення. Але це необхідно робити з такою ж наполегливістю, як робив свою справу наш великий земляк.

Симон Петлюра, як історик і літературознавець, дав методологічні настанови для тієї роботи, яку маємо виконувати тепер і щодо нього самого. «Завдання авторів, — писав він у листі до свого сподвижника М. Удовиченка, — подати якнайбільше фактів». І не просто подати, а «пояснити-освітити» їх. А це вже залежить від поглядів кожного автора «на нашу державну справу». Петлюра закликав і радив дослідникам «бути вірними правді, своїй власній совісті». Ці настанови актуальні і для наших авторів, які ставлять своїм завданням правдиво, об'єктивно висвітлювати все, що стосується життя і діяльності С. Петлюри та його сподвижників. При цьому він застерігав: «Очевидна річ, що в оцінці моєї особи ви повинні бути правдивим: що було чи є в моїй особі, в моїй діяльності негативне, те треба так і освітити, не замазувати, а на світло денне витягти» (7). Цим і потрібно нам керуватись. Лише через правду повернеться до свідомості людей реальний образ Симона Петлюри. Упередженість заважає сприйняттю такого образу. Полтавські «соціал-комуністи» і досі беруть в лапки слова «видатний діяч і борець», хоч таким і є насправді С. Петлюра. Для них він і досі «бандит» (8), бо ці люди не звикли рахуватися з думкою своїх опонентів. Лихо в тому, що певна частина людей з затемненою свідомістю дослухаються до подібних слів і сліпо їм вірять. На матеріалі історії, документів, переконливих фактів треба розвінчувати брехливість і далекоприцільний «ідеологічний розрахунок» імперських «проводирів» присипляти людську свідомість. Свого часу Петлюра писав: «Чим скоріше у народу нашого скристалізується почуття незалежності од Москви, тим скоріше ми матимемо самостійну Україну» (9). Очевидно, що до цього ще

не близько, але «ідеал нації» остаточно визначений і, як говорив Симон Петлюра, «він буде здійснений, не може не бути здійснений» (10).

П. РОТАЧ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дениско Т. Ім'я, звільнене від скверни // «Зоря Полтавщини», — 1992, 1 вересня.
2. «Полтавський вісник». — 1992, 20 серпня — 3 вересня.
3. Там само.
4. «Полтавський вісник». — 1993, 18 — 24 червня. — № 25.
5. Климчук О. «Я повернувся...» // Симон Петлюра. Статті. — К.: Дніпро. 1993. — С. 4.
6. Ільєнко І. Пам'яті Симона Петлюри // Літ. Україна. — 1993, 10 червня.
7. Симон Петлюра. Статті. — К.: Дніпро. — 1993. — С. 221.
8. Семиволос М. «Видатний діяч і борець» // «Зоря Полтавщини». — 1992, 6 червня.
9. Симон Петлюра. Статті. — К., 1993. — С. 223.
10. Там само. — С. 226.

Віктор РЕВЕГУК,
кандидат історичних наук

Постать Симона Петлюри на тлі української революції 1917 — 1921 рр.

В історії України не було, мабуть, такої постаті, крім хіба що І. Мазепи та С. Бандери, на яку б за роки комуністичної диктатури було вилито стільки бруду і наклепів, як на Симона Петлюру. Волею офіційних ідеологів слово «Петлюра» стало лайкою, а «петлюрівщина» — ворожим для українського народу явищем. Ці страшні рецидиви комуністичної пропаганди ще довго будуть давати себе знати. Але сьогодні, в умовах державної незалежності України, звільнена від багаторічних нашарувань ідеологічного бруду історична постать Симона Петлюри повертається до свого народу. Повертається державними справами, талановитою публіцистикою, повертається в наукових дослідженнях, в спогадах сучасників, в художніх образах.

Три величні постаті породила українська революція 1917 — 1921 рр. Це — М. Грушевський, В. Винниченко і С. Петлюра. Але М. Грушевський відійшов від політичної діяльності разом з Центральною Радою, а В. Винниченко залишив Україну у найбільш трагічний для неї час. І лише С. Петлюра разом з іншими патріотами пройшов увесь хресний шлях боротьби за свободу і незалежність свого народу. Тому національно-визвольні змагання 1917 — 1921 рр. нерозривно пов'язані з іменем Головного отамана Української Народної Республіки.

Типовий інтелігент, рішучий противник воєн, вихований на ідеях драгоманівського федералізму, прихильник автономії України в складі демократичної Росії, С. Петлюра в період російської революції 1917 р. пережив стрімку світоглядну еволюцію, перейшовши від літературної критики до активної політичної діяльності.

Лютнева революція 1917 р. застала С. Петлюру в Білорусії, де його відразу ж було обрано головою Українського військового комітету Західного фронту. А на I Всеукраїнському військовому з'їзді (22 травня 1917 р.) він став одним з керівників Генерального військового комітету, а згодом і секретарем у військових справах в уряді Української Центральної Ради.

С. Петлюра дуже швидко позбувся ілюзій щодо можливостей побудови мирним шляхом незалежної України в оточенні імперіалістичних держав і докладав багато сил для створення національних військових формувань. З цього приводу він мав чимало гострих конфліктів з Центральною Радою, значна частина членів якої не була позбавлена соціалістичних ілюзій і вірила в добру волю «російської демократії».

Пересторога С. Петлюри виявилася небезпідставною. Вже 5 грудня 1917 р. лицемірно заявивши про визнання УНР, В. (Ульянов) Ленін оголосив війну її верховному органу — Центральній Раді і послав червоні війська в Україну. Через незгоди з В. Винниченком С. Петлюра в кінці 1917 р. вийшов з Генерального Секретаріату — уряду УНР, з власної ініціативи сформував Гайдамацький кіш Слобідської України і став з ним на захист України від московсько-більшовицької агресії.

Після гетьманського перевороту С. Петлюра рішуче відмовився від державної діяльності в складі нового уряду до того часу, доки в Україні перебуватимуть німці, але його авторитет серед широких верств громадськості був настільки великим, що збори гласних Київського губернського земства майже одногосно обрали С. Петлюру своїм головою. Незабаром він очолив і Всеукраїнський Союз земств. Влітку 1918 р. після виступу на зборах Сільськогосподарського товариства з вимогою ліквідувати поміщицьке землеволодіння і повернути землю селянам С. Петлюру було заарештовано. У в'язниці він перебував до листопада 1918 р.

З вибухом повстання проти гетьмана ім'я С. Петлюри набуло надзвичайної популярності. Він був одним з ініціаторів створення тимчасового надзвичайного органу по керівництву повстанням — Директорії Української Народної Республіки і одночасно очолив народну армію як її Головного отамана. Про всенародне піднесення антигетьманського повстання свідчать рядки спогадів видатного українського поета В. Сосюри: «З усіх сіл ішли до нас дядьки в свитках і з торбинками, записувалися і спокійно, як до церкви, йшли на смерть».

14 грудня 1918 р. народна армія, очолювана С. Петлюрою, вступила до Києва. На початку січня 1919 р. вона вже налічувала 66500 багнетів, 6350 шабель, 160 гармат та 5 бронепоездів, але більшість військових частин знаходилася в стадії формування.

Відновлена Українська Народна Республіка на початку 1919 р. опинилася у вогняному кільці: з півночі вели наступ червоні війська

більшовицької Росії, яка вдруге розпочала неоголошену війну проти України, з Дону — білогвардійська армія Денікіна, в чорноморських портах висадилися війська Антанти, а на західних кордонах України знаходилися ворожі Польща і Румунія, які окупували частину українських земель. Народна армія УНР почала танути з такою ж швидкістю, як і з'явилася. Селяни, що становили основну масу її вояків, почали розходитися по домівках, щоб встигнути до весни поділити поміщицькі землі, які Директорія повернула селянам.

В цей час частина провідників Української Народної Республіки втратила голову. Замість того, щоб напружити сили для відсічі ворогам і подолання внутрішніх незгод, анархії і «отаманщини», вони один за одним почали залишати Україну. За кордон виїхали М. Грушевський, В. Винниченко, В. Чехівський, М. Шаповал та ін. Всупереч загальній зневірі лише С. Петлюра до кінця залишався на полі бою, очолюючи боротьбу за волю України. Коли Центральний Комітет Української соціал-демократичної робітничої партії відкликав своїх представників з Директорії та уряду УНР, С. Петлюра, що був одним з організаторів цієї партії і багато років пов'язував з нею свою діяльність, вийшов з партії. Загальнодержавні інтереси в нього стояли завжди вище вузькопартійних. 11 лютого 1919 р. він заявив: «Я вважаю, що в даний момент всі творчі сили нашого краю повинні взяти участь у державній праці, тому не вважаю для себе можливим ухилитися від виконання своїх обов'язків, як син свого народу, перед Батьківщиною і буду, доки це буде можливо, стояти й працювати для державної праці».

Того ж дня С. Петлюра став головою Директорії Української Народної Республіки, тобто очолив Українську державу з функціями президента. В роках 1919 — 1920 в його руках зосередилася величезна влада, він очолював державу, військо, керував внутрішньою та зовнішньою політикою України. Це були грізні часи, коли поразки й перемоги чергувалися, коли борцям за волю України треба було діяти в неймовірно важких умовах.

Восени 1919 р. українська армія виявилася затиснутою в «трикутнику смерті»: Старокостянтинів — Шепетівка — Чуднів. Кількісно вона скоротилася до 35000 вояків, але в її рядах залишилися найбільш стійкі патріоти з усієї України, які не шкодуючи життя боролися за незалежність України. В армії бракувало зброї, амуніції, продовольства та ін. Поріділі ряди УНР викошував черевний тиф, в результаті чого боєздатними восени 1919 р. були лише декілька тисяч вояків. На зміну білогвардійській армії Денікіна в Україну прийшла

Червона, яка на кінець листопада втретє окупувала її. В цих умовах уряд УНР ухвалив, щоб С. Петлюра в інтересах держави виїхав за кордон для пошуків допомоги.

4 грудня 1919 р. на нараді командування української армії під головуванням С. Петлюри було вирішено продовжити боротьбу партизанськими методами в тилу ворога. Розпочався знаменитий Зимовий похід під командуванням генерала М. Омеляновича-Павленка, який тривав до 6 травня 1920 р. і сприяв піднесенню повстанського руху в тилу червоних військ.

5 грудня С. Петлюра в супроводі начальника штабу та двох осавулів виїхав до Варшави. Підписаний 21 квітня 1920 р. договір з Польщею був неоднозначно оцінений українською громадськістю. Польська армія, що разом з двома українськими дивізіями вступила на терени України, нагадувала скоріше окупаційну, ніж союзницьку.

8 травня 1920 р. польські війська спільно з 6-ю українською дивізією вступили до Києва, але то був останній успіх союзницьких військ. Розпочаті у жовтні цього ж року сепаратні переговори поляків з Радянською Росією привели до припинення воєнних дій. Кинута напризволяще своїм союзником українська армія ще близько місяця вела відчайдушну боротьбу проти переважаючих сил ворога на вузькій смужці української землі біля Збруча.

Трагічно закінчилися визвольні змагання 1917 — 1921 рр. в Україні. В листопаді 1920 р. Головний отаман з рештками військ залишив терени України, залишив зраджений своїми союзниками — поляками, але не капітулювавши, не схилившись перед переважаючими силами червоних військ. Оцінюючи значення цієї боротьби, С. Петлюра писав: «Так, наша боротьба в історії українського народу буде записана золотими літерами. Ми виступили на арену історії тоді, коли весь світ не знав, що таке Україна. Ніхто не хотів її визнати як самостійну державу, ніхто не вважав нашого народу за окрему націю. Єдиною боротьбою, упертою і безкомпромісною, ми показали світові, що Україна є, її народ живе і бореться за своє право, за свою волю і державну незалежність».

Тільки в 1991 р. справа, за яку боровся і поклав життя С. Петлюра, стала реальністю, і Україна здобула незалежність. Збулися його пророчі слова: «В урочистих актах законодавчих, у війні за волю і в повстаннях міцно виявляв наш народ свою волю непохитно жити незалежним державним життям. Боротьба за це не припиняється і не припиниться. Нехай вона буде довга і уперта,

нехай вона бере нові і нові жертви, але Україна незалежна — хоче чи не хоче того Європа, — таки буде».

С. Петлюра не потребує реабілітації. Перед своїм народом він нічим не завинив. Він увійшов в українську історію як борець за визволення, як український національний герой. І сьогодні С. Петлюра є взірцем того, як треба любити свій народ і боротися за його незалежність, за його волю.

м. Полтава

*Володимир КОРОТЕНКО,
Тарас ПУСТОВІТ,
архівісти*

Симон Петлюра і Полтавщина (Добірка архівних документів)

Світле ім'я головного військового отамана УНР Симона Петлюри (1879 — 1926), очищене від більшовицької брехні, повертається на свою Батьківщину. Нарешті й полтавські дослідники спромоглися додати кілька нових сторінок до правдивої книги про трагічну постать ще донедавна опального земляка. Такою сторінкою є і добірка документів, що розповідає про зв'язки Симона Петлюри з його рідною Полтавщиною та її людьми...

Серед переважної більшості науковців-петлюрознавців існує думка, що полтавська доба Симона Петлюри завершилася в 1902 р., коли бунтівний семінарист, уникаючи переслідування, вимушений був залишити рідне місто. Шлях його проліг на Кубань — до Катеринодара, а згодом — до Києва, Львова, Петербурга, Москви... Однак архівні документи дають можливість з упевненістю сказати, що Петлюра не поривав зв'язків з домівкою, а час від часу навідувався до Полтави (зокрема, у 1903, 1904, 1916 рр.) і залишав тут певний слід.

Виявлення документів, що містять відомості про життя і діяльність С. Петлюри, пов'язане з певними труднощами. Зберігаються ці матеріали в різних містах колишнього Союзу (здебільшого в архівних фондах департаменту поліції, жандармських управлінь, охоронних відділень). Деякі з них донедавна знаходились на закритому зберіганні й були недоступні для дослідників.

Документи, які вдалося виявити останнім часом в архівах Полтави, Києва, Москви та Краснодару, мають велику історичну цінність. Вони несуть частку нової, не використаної раніше, інформації й можуть стати важливим джерелом вивчення «білих плям» у біографії С. Петлюри та більш повного розуміння політичної системи, що існувала в Росії на початку ХХ століття.

Тексти документів наводяться мовою оригіналу відповідно до сучасної орфографії. В необхідних випадках внесені виправлення

технічного характеру. Частина документів подається в скороченні або у витягах.

Укладачі дякують за допомогу співробітникам відділів використання та публікації документів Центрального державного історичного архіву України (м. Київ) та Державного архіву Російської Федерації (м. Москва).

З донесення унтер-офіцера додаткового штату Полтавського губернського жандармського управління начальнику управління про перебування С. В. Петлюри у м. Решетилівці.

13 травня 1902 р.

Доношу Вашему Высокоблагородию, что по полученным мною сведениям от должностного полицейского лица, 17-го минувшего апреля в м. Решетилровка Полтавского уезда во главе некоего, выставившего себя за чиновника акцизного ведомства Левицкого, на улице собралась молодежь, состоящая из выгнанных Полтавских семинаристов, как-то Симон Петлюра — VI кл., Василия Яновского — VI кл., Фидровского — V кл., Шаревского — IV кл., Григория Ткаченко — III кл. и Любицкого, поступившего вторично в Полтавскую семинарию. К названным семинаристам присовокупились и решетилковские парубки, которые, идя по улице вслед за семинаристами, пели какие-то песни, руководимые семинаристами, причем Левицкий шел впереди всех и нес бумажный сверток в лист величины, с которым поспешил вперед других идущих товарищей и зашел к земской акушерке Сахниной, от которой вышел без свертка и заявил всем, что Сахнина сегодня принять их не может, где они в тот вечер намерены были устроить сходку. В свертке же, как говорят... были манифесты, напечатанные золотыми буквами...

Унтер-офіцер

підпис **Лысенко.**

ЦДІА України, ф. 320, оп. 1, спр. 26, т. 1, арк. 53 — 54. Оригінал.

Донесення начальника Полтавського охоронного відділення прокурору Полтавського окружного суду про проведення обшуків у членів місцевого осередку РУП та зв'язок з ними С. П. Петлюри.

При сем имею честь представить Вашему Превосходительству список лиц, у которых были произведены обыски с 8-го по 9-е сего декабря, с указанием результатов обыска у каждого из них, присовокупляя, что группа местной Украинской Революционной Партии определилась довольно ясно; что бывшие в Полтавской духовной семинарии беспорядки в 1902 году имели характер не академический, а политический; что подготовлены они были членами Украинской «Громады», к каковой принадлежали воспитанники старших классов семинарии: Константин Владимиров Шаревский, Александр Петров Мишта, Иван Афанасьев Рудичев, Николай Петров Гмыря, Симон Васильев Петлюра и другие, причем Шаревский, Мишта, Гмыря и Петлюра являются самыми близкими друзьями семьи преподавателя местного реального училища ст. советника Михаила Григорьевича Гнатевича. Будучи удалены из семинарии, означенные лица, как сами в большинстве жители сел, взяли на себя роль насадителей революционных начал среди местного крестьянского населения, среди которого занимались распространением преступных изданий «Украинской Революционной Партии», а в последнее время стали вести и изустную пропаганду (что видно из одного из писем Мишты). Настоящие обыски в связи с арестами транспортов украинских изданий: у учителя Сидоренко (свыше 2500 экз.), у Ивана Афанасьева Рудичева (свыше 1200 экз.) и окончившего Лубенскую сельскохозяйственную школу Моисея Иванова Сосновского указывает на то, что эта высылка их в разные места есть результат действий целой группы лиц, ныне ясно определившейся.

Члены Полтавской Громады группировались около Гнатевича, Кохановского, Кучерявенко и Комличенко; в Лубнах центральным лицом был Порш и сестры Приходько; в Прилуках и уезде — Мишта и недавно туда командированный с преступными изданиями Рудичев; в Константиноградском уезде известная Вашему Превосходительству Якубовская, на которой лежала лишь исполнительная роль.

К сему присовокупляю, что большая часть переписки, отобранной по обыскам, еще не просмотрена; что переписка и заметки, отобранные у Гнатевича, в которых фигурируют Гмыря, Комличенко, Кучерявенко, Шаревский и другие, написаны на непонятном — чешском или польско-галицийском языке.

Ротмистр

підпис

15 грудня 1903 р. ЦАПО, ф. 138, оп. 1, спр. 78, арк. 38 — 39. Оригінал.

ти в сношение с начальником Полтавского губернского жандармского управления и о последующем доносить.

В. и. д.

підпис **Васильев**
Д. Гриневич

ДАРФ, ф. 102, оп. 237, 1907 р., спр. 366, арк. 2. Копія.

Доповідна записка начальника відділення по охороні громадської безпеки та порядку в м. Санкт-Петербурзі директору Департаменту поліції.

3 січня 1907 р.

В дополнение записки от 24 декабря 1906 года за № 27256, докладываю Департаменту полиции, что проживавший по подложному документу, выданному на имя Николая Дмитриева Пушкиря, в действительности есть бывший воспитанник Полтавской духовной семинарии Семен Петлюра.*

За начальника отделения
ротмистр

підпис

ДАРФ, ф. 102, оп. 237, 1907 р., спр. 366, арк. 8. Оригінал.

Інформація начальника Київського охоронного відділення директору Департаменту поліції.

14 лютого 1907 р.

Вследствие предложения от 29 декабря 1906 г. за № 25691 имею честь донести Вашему Превосходительству, что по сношению с начальником Полтавского губернского жандармского управления выяснено, что в Полтавской тюрьме никаких побегов не было, ввиду чего сведения о побеге из Полтавской тюрьмы, совершенном якобы арестантом по имени «Семен», не находят себе подтверждения.

Что же касается упомянутого в означенном выше предположении студента Николая Пушкиря, то в настоящее время в городе Киеве (д. № 3, кв. 1 по Безьянному переулку) проживает личность, прописавшаяся по подворной книге студентом Николаем Антоновым Пушкирем, но сведений об участии названного Пушкиря в деятельности Центрального Комитета Украинской Революционной партии и вообще о его преступной деятельности в отделение не поступало.

Коллежский ассесор

підпис **Кулябко**

ДАРФ, ф. 102, оп. 237, 1907 р., спр. 366, арк. 4. Оригінал.

* Так в документе

Запит Департаменту поліції начальнику Київського охоронного відділення.

21 лютого 1907 р.

Департамент полиции предлагает доставить, в дополнение к донесению от 14 сего февраля за № 629, сведения о том, приняты ли Вами надлежащие меры по установлению, откуда прибыл в Киев Николай Пушкирь, а равно, учреждено ли, в целях проверки сообщенных вам сведений Санкт-Петербургского охранного отделения наружное наблюдение за названным лицом и направлена ли в отношении его внутренняя агентура.

підпис **Васильев**

ДАРФ, ф. 102, оп. 237, 1907 р., спр. 366, арк. 5. Копія.

ДОКУМЕНТИ ОСОБЛИВОГО ВІДДІЛУ ДЕПАРТАМЕНТУ ПОЛІЦІЇ ПРО СУД НАД ОДНИМ З КЕРІВНИКІВ ПОЛТАВСЬКОГО ОСЕРЕДКУ УСДРП Б. В. ЮР'ЄВИМ-ПЕКОВЦЕМ ТА ЗВ'ЯЗОК С. В. ПЕТЛЮРИ З ПОЛТАВОЮ У 1911 Р.

У 1910 р. був заарештований Борис Васильович Юр'єв-Пековець, один з керівників Полтавського осередку українських соціал-демократів (партійний псевдонім «Берко»). При обшуку в нього було знайдено листування, що вказувало на належність до УСДРП. На суді, що відбувся в січні 1911 р., мав виступити свідком захисту С. В. Петлюра. Завдяки участі відомого полтавського адвоката Є. І. Сіяльського, який виступив з блискучою промовою, суд виніс досить м'який вирок. Група українських соціал-демократів — колишніх полтавців, що мешкали на той час у Москві, надіслала адвокату та звільненому на поруки Борисові вітальні телеграми.

З донесення агента «Князева» начальнику Полтавського губерньського жандармського управління.

20 січня 1911 р.

...26 января в Полтаве ожидается из Петербурга бывший член ЦК партии во Львове Симон Петлюра, выставленный свидетелем по делу Юрьева-Пековца. Если палата вынесет последнему тяжелейший приговор, то друзьями решено устроить Пековцу побег...

ДАРФ, ф. 102, оп. 241, 1911 р., спр. 163, ч. 63 л. Б, арк. 9 зв. — 10. Оригінал.

Із звіту по зовнішньому нагляді Полтавського губерньсько-го жандармського управління про тимчасове перебування С. В. Петлюри в Полтаві.

Січень 1916 р.

Фамилия (если лицо не установлено, то кличка) — *Петлюра*

Имя и отчество — *Симон Васильев*

Звание и занятие — *прапорщик*

Лета — *30*

Кличка: в организации — ?

по наблюдению — *«Прапорщик»*

Когда и почему вошел в сферу наблюдения — *3 января 1916 г. от «Рабочего» Гаврилко.*

ДАРФ, ф. 102, оп. 246, 1916 р., спр. 163, ч. 63 л. В, арк. 1-2.

Інформація начальника Полтавського обласного управління внутрішніх справ обкому Компартії України про заходи щодо недопущення відзначення дня народження С. В. Петлюри у м. Полтаві.

15 травня 1990 р.

УВД Полтавської області розполагало даними о том, что 13 мая 1990 года неформальные организации из разных областей Украины запланировали провести в г. Полтаве несанкционированные мероприятия (митинги, шествия) в знак памяти Симона Петлюры, родившегося в г. Полтаве.

Имелась также информация о приезде в Полтаву для участия в указанных мероприятиях разыскиваемого Бердника за учиненный им вандализм в г. Киеве.

В ночь с 12 на 13 мая с. г. работники милиции задержали в г. Полтаве на ул. Зыгина жителей г. Киева — Резник и г. Полтавы — Гринь и Арбузова, которые расклеивали призывы к жителям города праздновать 13 мая с. г. день рождения Петлюры, а также пытавшихся заменить таблички имеющих названия улиц на улицу им. С. Петлюры.

С целью недопущения в г. Полтаве агитационно-националистической деятельности, несанкционированных митингов, шествий и других незаконных акций 13 мая 1990

года ОВД совместно с УКГБ по согласованию с партийными и советскими органами, а также прокуратурой области провели мероприятия, в процессе которых были доставлены для разбирательства 156 чел., из них 13 женщин, которые приехали в Полтаву разными видами транспорта для участия в намечаемых мероприятиях.

Из числа доставленных: несовершеннолетних — 27, учащихся средних школ, СПТУ, техникумов — 27, студентов — 28, неработающих и неучащихся — 21 человек.

Доставленные приехали в Полтаву: из г. Киева и Киевской области — 78 чел., Тернопольской — 11, Львовской — 6, Сумской — 20, Харьковской — 21, Днепропетровской — 1, Житомирской — 3, Черниговской — 8, Черкасской — 6, Кировоградской — 1, Черновицкой — 1.

У них изъято: 836 самиздатовских газет, 2018 штук значков националистической направленности, 34 желто-голубых и 15 красно-черных флагов, 200 шт. наклеек с изображением тризуба, 144 националистических вымпела, 12 красно-черных повязок, 28 бумажных табличек с надписью «ул. С. Петлюры», одна листовка с гимном ОУН, 8 шт. призывов к чествованию С. Петлюры, Программа союза независимой украинской молодежи (СНУМ), резолюция совещания инициативного комитета о создании украинских вооруженных сил, сборник песен украинской повстанческой армии (УПА), текст призыва к отказу от службы в СА, текст заявления по этому вопросу, календари года желто-голубого цвета — 618 шт.

Из числа доставленных 6 чел. помещены в приемник-распределитель для несовершеннолетних, 5 чел. в приемник-распределитель для бродяг. Составлено шесть протоколов. Остальные доставленные после разбирательства отправлены по местам жительства.

В подготовленных мероприятиях готовящихся акций участвовали и представители неформальных организаций города и области, которые в количестве 50 чел., собрались в 13.00 возле памятника Шевченко в Петровском парке, но, не дождавшись иногородних представителей, собрания не начинали, а пели украинские песни. Прибывший из Тернополя священник Украинской автокефальной православ-

ной церкви Пилипишин І. В. проізниє речь о єдинствє української церкви.

На 12 чєловєк учасників єтого зібрання, в том числє і на священника, зоставлєні административнє матеріалє.

Провєдєнними ОВД мєроприятиями в г. Полтавє і облєсти нє допущєно митингов, шєствий, поминальнє панихид і другий акцій в пам'ять Петлюрє.

Участовали в мєроприятиях 445 работників милици і 200 члєнов РОСМ і ДНД.

Нарушєний общєствєнного порядка нє булє.

Начальник УВД

Полтавської облєсти

підпис

ДАПО, ф. п. — 15, оп. 40, спр. 182, арк. 67 — 68. Оригінал.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

ДАКК — Дєржавний архів Краснодарського краю

ДАПО — Дєржавний архів Полтавської облєсти

ДАРФ — Дєржавний архів Російської Фєдєрації

ДНД — добровільна народна дружина

ОВД — органи внутрєнних дел

РОСМ — работчий отряд содействия милици

РУП — Рєволюційна українська партія

УКГБ — Управление комитєта госудєрственной бєзопасности

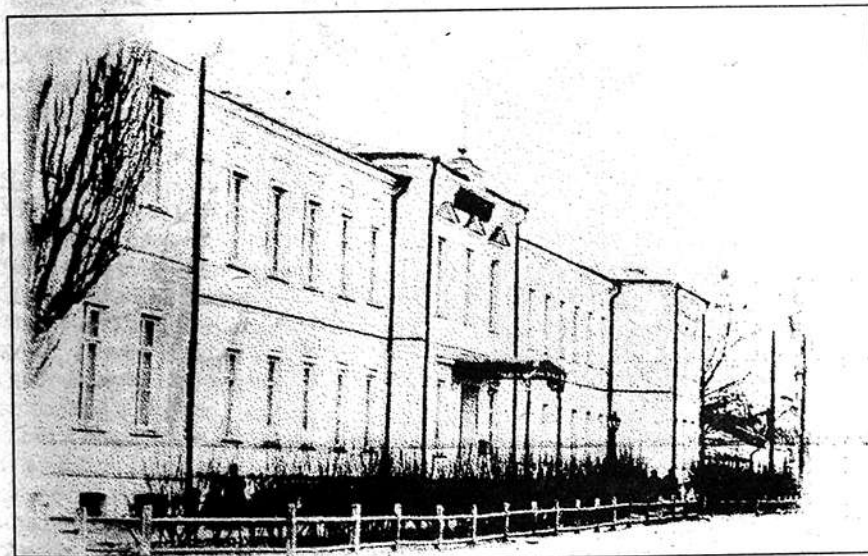
УСДРП — Українська соціал-дємократична работничєна партія

ЦДІА — Центральний дєржавний історичний архів.

© Публікація Володимира Коротєнка, Тєрасє Пустовіта.

Приміщення Полтавської духовної семінарії, де навчався Симон Петлюра (1895 — 1902). Фото початку ХХ ст.

Приміщення Полтавського духовного училища. Фото початку ХХ ст.

Микола ЯКИМЕНКО,
професор

Економічні погляди С. В. Петлюри: історія і сучасність

Докорінна зміна соціально-економічних і політичних відносин, що ми її переживаємо в даний час, висуває на порядок денний проблему всебічного вивчення ідеології тих, хто стояв біля колиски українського державотворення в роки визвольних змагань початку ХХ століття. У цьому зв'язку не можна, звичайно, обминути такої історичної постаті, як Симон Петлюра, тим більше, що його епістолярна спадщина сучасникам практично невідома. Ми знаємо С. Петлюру насамперед як політичного і військового діяча 1917 — 1920 років, тоді як сучасній людині цікаво знати і його уявлення про справедливий соціально-економічний устрій незалежної України. Цей зріз проблеми набирає тим більшої ваги, чим гострішою стає політична боротьба навколо перспектив подальшого економічного розвитку України в умовах її якнайтіснішої інтеграції у світове співтовариство демократичних держав.

Багатьох прагматиків цікавить насамперед таке запитання: «Якою була б економічна система Української Народної Республіки (УНР) при умові утвердження її на політичній карті світу як самостійної держави?». Іншими словами, суть цього запитання зводиться до з'ясування рівня ефективності тієї економічної моделі, яку відстоювали лідери УНР, можливого порівняння її з існуючими сьогодні економічними моделями розвитку європейських країн. Скажемо прямо: можливість такого аналізу з'явилася зовсім недавно, адже навіть професійні історики не мали у своєму розпорядженні необхідних першоджерел, праць істориків 20 — 30-х років, новітніх досліджень суспільствознавців західних наукових інституцій тощо. Виключне значення для аналізу економічних поглядів діячів УНР має опублікований у 1992 році харківським видавництвом «Лівий берег» збірник статей, листів і документів самого С. Петлюри, а також праця його соратника по боротьбі Володимира Винниченка «Заповіт борцям за визволення» (К.: «Криниця», 1991). На останню публікацію ми звертаємо особливу увагу тому, що В. Винниченко виклав економічну програму Української соціал-демократичної робітничої партії більш детально, ніж С. Петлюра. При цьому заува-

Симон Васильович Петлюра
(1879 — 1926 рр)

Портрет роботи Євгена Пугрі.

жимо, що як один, так і другий, практично одночасно, на початку ХХ століття, ступили на шлях революційної боротьби за визволення України, ставши у 1905 році одними із засновників і лідерів вищезгаданої партії. В. Винниченко, як відомо, дуже болісно переживав від того, що слава найпослідовнішого борця за незалежність України утвердилася не за ним, головою уряду УНР часів Центральної Ради, а за С. Петлюрою, який був у той період «лише» генеральним секретарем з військових питань (тобто міністром оборони). Критикуючи у своєму «Заповіті» багато дійсних і вигаданих помилок С. Петлюри як політичного і військового діяча часів УНР (1917 — 1918 рр.) і Директорії (1919 — 1920 рр.), В. Винниченко не написав жодного слова докору його економічним поглядам. Це дає підстави твердити, що ніяких розбіжностей в економічній програмі перебудови українського суспільства між В. Винниченком і С. П. Петлюрою не було.

Який же шлях розвитку українського суспільства пропонував С. Петлюра? Для характеристики деяких найбільш принципових положень звернемось до програми УСДРП, в розробці і затвердженні якої найактивнішу участь брав С. Петлюра. (1) Як і усі соціалісти початку ХХ століття (за окремими винятками), С. Петлюра вважав приватну власність на засоби виробництва головною причиною зла і насильства в суспільстві. «Ми кажемо, — писали автори програми УСДРП, — що всі засоби до виробу продуктів: землі з будівлями, підприємствами з машинами та сировиною, фінансовий капітал — усе мусить з приватних рук перейти у громадську, соціальну власність. Вироби продуктів мусять провадити не наймані руки для приватних людей, а саме громадянство задля себе. Продукти не повинні іти на ринок, як запродажний товар, з тим, щоб хтось із нього мав собі бариш. Продукти мають іти для справедливого... обміну на споживання туди, де їх треба, і тим, кому їх не вистачає. І тоді, як це буде, — говоримо ми — соціальні, громадські класи, що їх експлуатують тепер і визискують, скинуть із себе ярмо злиднів та поневолення і стануть до радісної роботи біля вселюдського добробуту і удосконалення». (2) Вищенаведена теза свідчить, що лідери УСДРП знаходились під великим впливом марксизму, приймаючи практично всі його найважливіші тези: ліквідацію приватної власності; роль пролетаріату як гегемона революційної боротьби; ідею соціалістичної революції; диктатуру пролетаріату і міжнародне об'єднання робітників в єдину «Соціал-Демократичну Робітничу Партію всього світу». (3) Розходження з РСДРП було тільки в одному питанні: федералістський принцип побудови партії, проти чого рішуче виступив В. Ленін і його прибічники.

З часом погляди С. Петлюри на виробничі відносини дещо змінюються і уточнюються, виходячи із конкретної ситуації, що

склалася на теренах колишньої Російської імперії після повалення самодержавства і концептуальних розходжень з урядом В. Леніна, який виявляв свою відкриту ворожість щодо новостворених незалежних держав. Чому? — питає допитливий читач. Адже марксистки завжди заявляли про свою безумовну підтримку національно-визвольних рухів. Це дійсно так. Проте, що стосується України, то російські великодержавники ніяк не могли погодитись на втрату такого ласого шматочка, яким завжди була для імперського центру Україна. Ось що, наприклад, говорилося в інструкції агітаторам-комуністам, яких влітку 1919 р. голова Реввійськради РРСФР Л. Троцький відправляв на Україну: «Пам'ятайте також, що так або інакше, а нам необхідно повернути Україну Росії. Без України немає Росії. Без українського вугілля, заліза, руди, хліба, солі, Чорного моря Росія існувати не зможе: вона задихнеться, а з нею і радянська влада, і ми з вами». (4)

Ідея Симона Петлюри, як і ряду інших борців за визволення, про життєву необхідність повного контролю з боку українського уряду всього народногосподарського комплексу знайшла своє підтвердження вже через кілька років панування на Україні московських можновладців. Прикриваючись милозвучними ідеями про «комунізм», «щасливе життя радянського народу», «інтернаціоналізм» і т. п., лідери російської комуністичної партії дуже швидко зруйнували попередній господарський механізм. Та незабаром всі переконались, що створити новий механізм, більш ефективний і раціональний, — справа надзвичайно важка, якщо не сказати більше. С. Петлюра був абсолютно переконаний, що в кремлівських мрійників нічого не вийде з їхньої програмою «соціалістичного будівництва». Як виявилось, навіть нещодавно, в ході якого В. Ленін вимагав від своїх соратників тимчасово припинити переслідування носіїв приватної власності і допустити в країну іноземний капітал для відбудови заводів і фабрик, не поліпшив докорінно економічної ситуації на Україні. «Безглузда господарська політика окупантів московських, — писав С. Петлюра 22 січня 1923 р., — довела багату Україну до повної руїни, південні степи українські, колишня житниця Європи, — нині чорна пустеля, а вільні сині степів козацьких гинуть мільйонами від голоду. Чужа ворожа влада ще збільшує смерть і руїну на землі нашій, грабуючи останній шматок хліба в знеможених дочок і синів наших». (5) Даючи таку оцінку економічній політиці радянської влади, С. Петлюра запитував своїх опонентів: «Хіба робітник, для прикладу кажучи, має ту заробітну плату, яку він отримував за часів української національної влади? Хіба селянин певний своєї власності, у яку він вірив, коли був на Україні уряд УНР С. Петлюри?». (6) Останні дослідження економістів показують, що середній

український робітник навіть у 1982 р. одержував 87% тієї заробітної плати, яку він мав у 1913 р. В 1991 р., напередодні розпаду СРСР, реальна заробітна плата робітника в середньому складала вже 38% дореволюційного рівня. (7)

Не бачачи реальних вигод для народу України в утворенні в 1922 р. СРСР, С. Петлюра запитував тих, хто підписав 30 грудня союзний договір: «Чому Україна повинна бути обов'язково в залежності, чи в «злуці» з Москвою? Які матеріальні і моральні користі вона з цього має, крім тих, що їй припала доля знову бути, як з царських часів, дійною коровою для Москви з її модернізованими претензіями на всесвітнє панування? Чому і за що Україна повинна віддавати свій хліб Москві, цукор, вугілля, марганець і інші багатства своєї землі муравлиної праці і не отримувати з Москви нічого потрібного їй, крім постолів і вагонів баламутячої голови і деморалізуючої душі комуністичної літератури?». (8)

Цікаво, що коли у 1918 році Центральна Рада заключила з країнами Четверного союзу мир, пообіцявши німцям і австрійцям за допомогу у боротьбі з більшовицькими військами 60 млн. пудів дешевого зерна, в антиукраїнських газетах негайно з'явилися публікації, в яких Центральна Рада звинувачувалася в «допомозі окупантам грабувати Україну». Але минуло всього два роки, і Москва визначила для України план поставок 120 млн. пудів хліба, у 1928 році — близько 200 млн. Перейшовши у 1930 р. до прямого грабунку індивідуальних селянських господарств, Сталін через своїх українських однодумців Косіора і Чубаря домігся поставок 400 млн. пудів зерна. В голодні 1932 — 1933 роки з України було вивезено відповідно 195 і 317 млн. пудів (з яких понад 100 млн. було відправлено на експорт у Європу). У 1935 р. поставки з України досягли 462 млн., а в 1940 р. — 572 млн. пудів хліба. (9) Після війни поставки хліба з України ніколи вже не опускалися нижче 400 млн. Навіть у 1947 р. було вивезено 431 млн. пудів. Як відбилися ці поставки на житті народу, ми знаємо: майже мільйон померлих під час голоду 1921 — 1922 рр., понад 6 млн. жертв було покладено у 1932 — 1933 рр. на алтар «соціалістичного будівництва», (10) яке, як виявилось, так і не дало народним масам обіцяного більшовиками ще у 1903 р. щастя і благополуччя. Ще 600 тисяч селян вимерло у 1946 — 1947 рр.

Що ж пропонував С. Петлюра і його однодумці з УСДРП, яка проіснувала до 1938 р.? Переконавшись, що ліквідація більшовиками приватної власності не принесла масам очікуваного процвітання, засновники УСДРП у 20-х роках приходять вже до висновку, що не власність потрібно забороняти, а найману працю. «Кожний селянин чи громадянин може мати яку хоче земельну чи іншу власність, але з умовою: що він не матиме на ній наймитів. Власник землі чи

майстерні, чи фабрики, чи копальні може їх мати у якому хоч розмірі, але обробляти землю чи працювати на своїй фабриці він повинен своїми руками. Всяка стороння робоча сила, закликає для допомоги йому, автоматично стає співвласником його власності з відповідними правами на неї й на прибутки від експлуатації». (11) Як бачимо, мова йде про такий економічний лад, в якому був би максимально забезпечений захист інтересів безпосередніх товаровиробників. Цікаві думки можна зустріти в колишніх лідерів УНР і щодо конкретних шляхів стабілізації соціально-економічних відносин в конкретних умовах УСРР, де на середину 20-х років було вже створено немало комун, сільськогосподарських артілей і колгоспів (5% від п'ятимільйонної маси індивідуальних селянських господарств). С. Петлюра був за те, щоб землі їх поділити на правах власності між селянами, адже «зло не у власності, а від визиску праці», як любив наголошувати В. Винниченко.

Приватизація колгоспного майна буде нелегкою справою, вважає С. Петлюра. Все, що можна розділити між селянами, — слід якомога швидше поділити. «Будівлі, машини, різне складне знаряддя поділити не можна», — читаємо у того ж В. Винниченка. Як і С. Петлюра, він вважав за найдоцільніше використати їх для загальної користі, зберігати як колективну власність (колектократію). Ця колектократія не буде схожа ні на колгоспи, ні на комуні. «Колектократичне сільське господарство мало б ту суттєву різницю з радянським колективним господарством (колгосп), що воно мало б свою власність на все, тоді як колгоспи власності ні на що не мають; власність на землю, на будівлі, на весь живий і мертвий інвентар у колгоспах, на продукт праці робітників належить державі, краще сказати через державний апарат класу советської бюрократії. Так само колектократія має відмінність від кооперації (артілей), хоча вони є споріднені форми, але в кооперації може бути наймана праця, а в колектократії її не може бути. А між комуну... і колектократією та різниця, що в комунах не може бути приватної власності на ті чи інші предмети побуту чи житла, а колектократія це допускає. Французька політична і економічна думка, яка починає складатися про колектократію, називає її «ною формою національного господарства». (12)

З усього вищесказаного можна зробити висновок, що курс на індивідуальну власність і часткове обмеження великої приватної власності на практиці веде до утвердження суспільства, відомого в сучасній економічній науці під назвою «ринкового соціалізму», або «шведської моделі». В цьому суспільстві всіляко заохочується підприємництво, забезпечується державна підтримка індивідуальної трудової діяльності, встановлюється відповідний податок на прибут-

ки громадян, з допомогою яких регулюються соціальні взаємини. Робітники мають можливість купити акції того підприємства, на якому вони працюють (в ФРН 20% робітників є співвласниками своїх фабрик і заводів). Саме на такий шлях, очевидно, остаточно стане наша економіка, де ідея соціальної справедливості в її комуністичному тлумаченні знаходить поки що значну підтримку спролетаризованих мас.

Останні статистичні дані свідчать про появу в нашій державі 20-тисячної армії фермерських господарств, перетворення 30% колгоспів в асоціації фермерів з чітко визначеною долею (земельний і грошовий пай) власності кожного члена цього об'єднання. Ще близько 50% колгоспів знаходяться в стадії реформування, яке тільки і зможе, врешті-решт, вивести наше суспільство із стану економічної деградації, в якому воно перебувало понад сім десятиліть.

Як показує досвід розвитку 15 країн колишнього «соціалістичного табору», соціалізм у його класичному марксистсько-ленінському тлумаченні не здатен забезпечити більш високий рівень продуктивності праці, яка одна тільки і може забезпечити процвітання того чи іншого народу. Це, однак, не означає, що окремі ідеї соціалізму (робітничий контроль над виробництвом, соціальна рівність, державна допомога окремим категоріям громадян і т. п.) не можна використовувати сьогодні в практичній роботі. Не викликає ніякого сумніву те, що коли б економічні ідеї лідерів УНР були у 1917 — 1920 роках реалізовані, сьогодні не стояло б питання пошуку власника землі, який би забезпечив незмірно більшу віддачу українських чорноземів, ніж було у нас досі. При всіх своїх коливаннях відносно найоптимальнішого шляху розвитку незалежної Української держави Симон Петлюра ніколи не виступав проти індивідуальної (трудової) власності. Це — найголовніше. Це принципова економічна теза, яка навіть в поєднанні з соціалістичним принципом заборони приватної власності не має своїм наслідком такого відчуження безпосереднього товаровиробника, яке утверджується при умові так званої загальнонародної, а по суті державної, тобто бюрократичної власності.

І останнє. Для С. Петлюри найголовнішим була не форма власності, а незалежність насамперед в політичному відношенні України. На відміну від багатьох своїх соратників, у тому числі і В. Винниченка, який у 1920 р. схилився до підтримки ідеї союзу України з РРФСР, С. Петлюра вважав незалежність держави першочерговою умовою її успішного розвитку. Дивлячись сьогодні, з висоти кінця ХХ століття на події 1917 — 1920 рр., мимоволі спадає на думку

запитання: коли б Україна у роки національної революції утвердилась як самостійна держава, то чи були б в нашій історії три голодомори, сталінські репресії і чорнобильська катастрофа? Чи переживали б ми сьогодні болісний для народу період становлення ринкової економіки, входження України у світове співтовариство як бідної держави, економічна система якої відстала від передових країн на багато років?

Риторичні запитання.

м. Полтава.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іванис В. Симон Петлюра — президент України. — Дрогобич: «Бескиди», 1991. — С. 24.
2. Програма Української соціал-демократичної робітничої партії. // Самостійна Україна. Збірник програм українських політичних партій початку ХХ століття. — Тернопіль, 1991. — С. 70.
3. Там же. — С. 71.
4. Інструкція агітаторам комуністам на Україні. Речь народного комиссара тов. Троцького // Советская молодежь. — 1990. — 26 октября.
5. Петлюра С. Народе Український: Вибрані статті, листи, док. — Харків: Лівий берег, 1992. — С. 97.
6. Там же. — С. 125.
7. Самохин Н. От поллучки до поллучки: в 1913-м и в 1991-м // Комсомольская правда. — 1991. — 25 окт.
8. Петлюра С. Назв. праця. — С. 127.
9. Кульчицький С. В., Журносов Ю. О. Матеріали до підручника для 9 — 10 класів середньої школи. — К.: Рад. шк., 1989. — С. 42, 52.
10. Кульчицький С. В., Максудов Сергій. Втрати населення України від голоду 1933 р. // Український історичний журнал. — 1991. — № 2. — С. 9.
11. Винниченко В. Заповіт борцям за визволення. — К., «Криниця», 1991. — С. 112.
12. Там же. — С. 113.

Олександр ЧЕКМИШЕВ,
поет, аспірант Київського університету ім. Т. Г. Шевченка

Український фатум

Симон Петлюра: Міфи і міфотворчість. Семантика асоціативних лексем у його публіцистичних творах

Нині в Україні надруковано чимало історіографічних матеріалів. Ознайомлюють вони із постаттю Головного отамана, Голови Директорії Симона Петлюри, його добою, не менш суперечливою за сучасну. Постать Симона Петлюри загалом висвітлено об'єктивно. Хіба що з ледь окресленими реверансами кон'юнктурі нинішнього дня. І все було б добре: дослідники-історики все зважили б, розставили акценти, чітко визначилися, провели паралелі з сучасністю, якби не одне «але». Справа в тому, що Симон Петлюра був журналістом. І не просто журналістом, а знаним мистецтвознавцем, публіцистом. Окрім численних статей про політичні, літературні, театральні, загальнокультурні проблеми, є й такі, де він сам зобразив свою добу і які своїми думками, передбаченнями значною мірою актуальні й нині.

Говорити про історичну особу, послуговуючись у першу чергу його творчою спадщиною, не просто. З одного боку — сумніви стосовно об'єктивності. З іншого — за прискіпливого дослідження текстів несподівано наштовхуєшся на несподівані речі, які одразу складно осмислити. Щось подібне можна спостерігати у народних піснях, образах художніх творів, історичних романах.

Ідеться про думки, висловлювання, цілі блоки поняттєвих індексів, які особливо інтенсивно впливають на читача, викликають у його свідомості не одразу пояснювані образи, збуджують його емоційну сферу. При глибокому розгляді таких явищ з'ясовується, що такі лексеми мають своїм семантичним значенням поняття, образи, символи, які в контексті твору, чи, навіть будучи вилученням з нього, на тривалий час залишаються актуальними й впливають на свідомість та емоції читача. Такі мовні одиниці є поліхронічними (вічними, сучасними).

Більше того, поліхронізми з публіцистичних творів Симона Петлюри нерідко набувають якості архетипів. Таким чином пояснюється

природа підсвідомісного впливу асоціативних лексем. Справа в тому, що архетипи, архетипічно забарвлені лексеми привертають увагу дослідників давно. Як приклади архетипів можна навести такі поняття (за американським дослідником Філіппом Уїлрайтом), як «небесний батько» і «земля-мати», «світло», «кров», «гора», «низ», «вісь колеса». Останнє використовується також у значенні «колесо фортуни», «фатум». Як переконаємось пізніше, фатумна візія є наскрізною асоціацією багатьох публіцистичних праць Симона Петлюри. Його творчість зайвий раз підтверджує точку зору згаданого Філіппа Уїлрайта, що архетипічні образи й символи знов і знов з'являються у настільки віддалених в просторі і часі культурах, що будь-який історичний вплив чи взаємовплив виглядає неймовірним.

Повертаючись до публіцистичних творів Симона Петлюри, неважко переконатися, що поліхронізми в його текстах мають архетипічну якість. Принаймні один — визначення і розкриття теми «українського фатуму». Відтак, можемо дослідити механізм конструювання й семантичного наповнення асоціативних лексем.

Згадаймо, приміром, Петлюрину статтю «Табір» (чергові проблеми військового будівництва в українській військовій літературі), де С. Петлюра пише: «В історії нашій, поминаючи боротьбу за «столи» та «волості» українських князів, що допроваджували до знесення великої української держави часів князів Олега, Володимира, Лева, безладна конкуренція численних претендентів на гетьманську булаву за часів «Руїни», що, послуговуючись демагогічними гаслами і засобами, втягло до неї регулярне тогочасне військо і народні маси, дає яскравий приклад фатального впливу подібних експериментів на долю держави».

Звичайно, згадуючи сумні сторінки нашої історії, С. Петлюра має на увазі також політичні амбіції, чвари, що він сам був їх свідком у період визвольних змагань 1917 — 1921 років і що, зрештою, стало однією з причин падіння УНР.

Не можна не помітити й того, що наведений уривок — наскрізь емоційний, хоч і висвітлює конкретні історичні факти.

Саме через емоційність то не історія у класичному розумінні. Це, як пише відомий вчений, дослідник творчості Тараса Шевченка Григорій Грабович, «...не просто реконструкція минулого для тих, хто з ним обізнаний, а переповідання глибокої «сакральної» правди тим, що вже мають її в своєму серці, щоб не можна було її забути».

Така «реконструкція минулого» значно ближча (за Г. Грабовичем) до метаісторії. А в метаісторичному контексті постать Симона

Петлюри є вже міфотворчою. Так само і його творча спадщина набула міфотворчих ознак.

Григорій Грабович зазначає: «У міфі завжди йдеться про події минулого: «до створення світу» або про «перші віки», тобто про те, що «було давно». Але справжнє значення міфа витікає з того, що його події, які розгортаються в якийсь певний момент часу, водночас складають постійну структуру. І вона належить водночас минулому, теперішньому і майбутньому».

Будь-який міф, точніше його складові — стереотипи, — мало піддаються раціональному осмисленню. Так, серед загалу східної України, попри численні публікації істориків-науковців, побутує стереотип «Петлюра — антисеміт і бандит». Натомість серед населення західної України, незважаючи на різноманітні інсинуації й фальшивки, донедавна продуковані ідеологічними службами КДБ та КПУ, має місце стереотип «ікононізації».

До речі, можемо знайти ще прижиттєві приклади такої «ікононізації». Так, у листі С. Петлюри до В. І. Кедровського, де розповідається про відвідини робітника з України, який став патріотом у роки визвольних змагань, натрапляємо на такі рядки: «...він пішов на всякі жертви, щоб тільки відшукати і своїми очима побачити «наш уряд», Головного отамана. В початку побачення він не міг говорити від сліз радості, що «сподобився на власні очі бачити нашого прем'єр-міністра». Перед портретом Головного отамана він упав на коліна і кілька хвилин весь у сльозах молився. Його інформації короткі. Вся Україна чекає кінця чужоземної влади і повороту національного уряду, що персоніфікується в особі «Петлюри», який став для народу за ці роки страждань вже не «національним героєм», а «святим».

Що стосується витворюваного ідеологічними службами стереотипу «Петлюра-антисеміт», у численних дослідницьких працях, таких, як «Несправедливі обвинувачення» Емануїла Райса, «Симон Петлюра і погроми» Юрія Кульчицького, «Два роки революції в Україні» М. Г. Радеса, «Жидівська національна автономія на Україні (1917 — 1920)» С. І. Гольдемана, «Чи був Симон Петлюра ворогом євреїв?» Тараса Гунчака, «Не стримати моря руками» Олеса Білодіда та багато інших, вже розставлено всі крапки над «і». Отож маємо всі підстави, незважаючи на окремі виступи у деяких газетах (приміром, матеріал «Вот такой бывает издевательская игра истории» В. Цуркана, «Киевские ведомости» від 20.11.92 р.), вважати тему «антисемітизму» С. Петлюри вичерпаною й закритою.

Таким чином, з усіх опонентів С. Петлюри — явних чи схованих за псевдонімами й анонімністю передовиць, — реальністю залишається постать головного «розвінчувача» й «борця проти ікононізації» постаті Головного отамана, чіскою думкою не можна нехтувати. Це постать Володимира Винниченка. В його книзі «Відродження нації» чимало місця присвячено особі Симона Петлюри. А «Заповіт борцям за визволення» справляє враження суцільного розвінчувального маніфесту на ту ж адресу.

Оскільки тексти обох книг буквально рясніють різноманітними звинуваченнями, останні потребують систематизації. І ось що виходить: «До революції 1917 року С. Петлюра ніякими своїми якостями ні в політиці, ні в культурній громадській галузі не був помітний». «Під час війни 1914 — 1917 року він жив у Москві й на якісь кошти видавав на руській мові місячник «Украинская жизнь», весь тон якого був спрямований на пропаганду серед українців «боротися за Росію до победного кінця»; «...занедбав справу реального формування українського війська...»; «С. Петлюра не мав ніяких виразних ні соціальних, ні політичних, ні моральних, ні навіть національних принципів».

Почнемо з питання про погляди С. Петлюри. Зрозуміло, оцінювати їх можна лише в контексті історичної та політичної ситуації початку століття, а не переносячи на сучасний ґрунт. Пануючими ж на той час на більшій частині європейської території були соціалістичні ідеї. До того ж в Україні (за винятком нечисельних громад Австро-Угорської Галичини) найпередовішими були на той час ідеї федеративного устрою Російської імперії. Не залишався осторонь і Симон Петлюра. Його погляди відбивали його час, у дечому випереджали, проте ніколи не були «вчорашніми». Якщо коротко, генезис Петлюриних переконань можна досить точно проілюструвати цитатою з передмови до збірника «Симон Петлюра. Статті. Листи. Документи: «...від людини, спочатку зв'язаної марксівською ідеологією й партійною програмою до позапартійного державника, Голови Директорії Української Народної Республіки. Статті Петлюри допоможуть простежити його ідейний путь від українського автономізму, що через федералізм пробився до державної самостійності України».

Отож, протягом своєї діяльності Симон Петлюра, як і його відомі сучасники — Михайло Грушевський та Володимир Винниченко, був і соціалістом, і автономістом, і пізніше федералістом. І все ж при уважному аналізі можна помітити істотні розбіжності між його поглядами та поглядами Володимира Винниченка.

ПЕРШЕ. Їхнє бачення партійних проблем у світлі суперечки про засади партійного будівництва між українськими соціал-демократами. Зважаючи на численні статті С. Петлюри про профспілковий рух, огляди діяльності соціал-демократичних партій у Європі, можна дійти висновку, що він схилився до західної моделі соціальної демократії. Тоді як В. Винниченко протягом усього життя мав явні симпатії до соціал-демократії (якщо не сказати — комунізму) російської. Свідченням цьому — декларація ідеї «колектократії», висловлена в одному з останніх творів письменника «Слово за тобою, Сталіне», в якому чітко виявляється готовність В. Винниченка закрити очі на сталінські репресії, голодомор заради «вищої ідеї». Якщо ж згадати його дії (задовго до написання книги) під час визвольних змагань 1917 — 1921 років, то цілком справедливими є висновки, зроблені В. Кравцевичем: «Амбіції, хитання в курсі держави, намагання в «лівизні» «переплюнути» російських більшовиків, повторюючи їх демагогічні, замішані на імперських тенденціях гасла про «землю», «мир», «хліб для всіх», напівлегальні зустрічі, по суті закулісна змова з Х. Раковським у період гетьманщини, коли... на територію України почали засилатися диверсанти і терористи всіх партій, кольорів і відтінків — есери, анархісти, зелені, і, звісно, червоні». Не можна обминути увагою й того, що у 20-у році В. Винниченко видав книгу «Відродження нації», двадцять примірників якої з відповідним текстом таємно надіслав з Відня на адресу УРСР. Пізніше письменник прибув до Москви, де одержав «...пост заступника голови Раднаркому УРСР з портфелями наркома освіти та іноземних справ». В. Винниченко висунув умову «ввести його персону до складу... Політбюро ЦК КП(б)У». З огляду на все це прірва між В. Винниченком та С. Петлюрою виглядає більш ніж очевидною. Як і прірва між величчю Винниченка-письменника та цілковитою нікчемністю політика.

ДРУГЕ. Принципова незгода, якщо не сказати ворожість у стосунках між Володимиром Винниченком та Симоном Петлюрою вже не як між політиками, а на особистісному рівні. Так само, як у С. Петлюри, який ще напередодні революції в Росії відчув вагання між своїми партійними та національними переконаннями, у Володимира Винниченка також можна помітити подібні вагання. Але це вагання не між партійними й національними ідеями, а між Винниченком-політиком московсько-більшовицької орієнтації та Винниченком-письменником гуманістичного світогляду. Інакше кажучи, особистісна ворожість С. Петлюри та В. Винниченка — це ворожість двох дуалістичних натур. Але якщо С. Петлюра, зрештою, зміг подолати свій внутрішній дуалізм: вийшовши з партії й цілковито

приставши до ідеї національного визволення, то В. Винниченко залишався дуалістом до кінця своїх днів.

ТРЕТЄ. Пишучи про те, що С. Петлюра до революції «ніякими своїми якостями ні в політиці, ні в культурній громадській галузі не був помітний», Володимир Винниченко, м'яко кажучи, лукавить. Лукавить, бо силкується приховати своє роздратування з того приводу, що він, уже на той час славетний письменник, у численних творах психологічної, соціально-гротескової тематики так і не зміг наблизитися до ідеї національного визволення, а С. Петлюра зміг це зробити у журналістських, літературознавчих, мистецтвознавчих статтях — творах за самим жанром незрівняно меншвартісніших. Згадка про діяльність С. Петлюри в «Української життя» начисто спростовує тезу про його «маловідомість». Адже численні статті, рецензії, полемічні виступи й блискучі памфлети С. Петлюри друкувалися не де-небудь, а в тій самій «Української життя», читаючи яку В. Винниченко та його «товариші по роботі»... палали гнівом і плювалися до огиди...». Отже, В. Винниченко добре знав про діяльність С. Петлюри в «Української життя», так само, як і інші статті в інших виданнях та висловлювані в них «національні принципи». А «плюватися» В. Винниченка змушувала не «огиди», а досада...

Зрештою, у післямові до «Заповіту борцям за визволення» Микола Жулинський також натякає на суб'єктивну мотивацію ставлення В. Винниченка до С. Петлюри: «Очевидно, що в цій, суцільно-негативній оцінці політичної діяльності Симона Петлюри слід вбачати особисте несприйняття Винниченком Петлюри, якому доля дарувала більшу славу — після відходу Винниченка з політичної арени, і, як це не парадоксально звучить, трагічного завершення життя».

Повертаючись до проблеми шаблонів щодо постаті С. Петлюри, зокрема стереотипу «ікононізації», можемо прийти до висновку: в його основі — метаісторичне осмислення української історії, літератури й мистецтва у творчості С. Петлюри, співзвучне національній ідеї. Тобто, співзвучне як колективній свідомості, так і національному міфу, в якому чи не визначальніше місце посідає ідея волі — згадаймо тисячі дум і народних пісень на цю тематику.

Постає питання: проти чого бореться, проти кого виступає В. Винниченко — Петлюри-політика, Петлюри — національно-культурного діяча, чи, може, — міфа? Останнє, з огляду на осмислення С. Петлюрою трагічного завершення визвольних змагань, більше того — усього трагізму української історії не в суті історичній візії, а з позицій «глибокої» «сакральної» правди...» (за Г. Грабовичем) — виглядає найвірогідніше.

У одній з літературознавчих статей С. Петлюри («Пам'яті Івана Тобілевича (Жарпенка-Карого)», написаній задовго до революційних подій, натрапляємо на думку, точніше — метафоричне осягнення, що за масштабом явно виходить за межі даної статті: «Іноді здається, що просто якийсь фатум тяжить над селом, і коли ви починаєте читати драматичний твір письменника і розгортаєте перші сторінки його — ви передчуваєте, що ось зараз ви надібаєте на якусь певну фігуру, знайому з життя і похому на якусь велику хмару, що лежить незримо біля кожного нашого села. Чатує на нього і дивиться своїми страшними баньками, щоб затьмарити промінь світла, який, дивись, блисне, несподівано серед села, часто-густо тільки на те, щоб закритись тією хмарою, яку пильно і старанно насувають герої ночі і темряви».

Це підсвідоме, напівмістичне формулювання національної проблеми — українського фатуму висловлюється і набуває чіткіших обрисів у багатьох інших статтях Симона Петлюри. Приміром, неважко помітити його «фатумну» візію у статті «Причинок до історії переселення «турецьких запорожців» на Кубань», де С. Петлюра пише про старшину «вірних козаків», зокрема кошового Чепігу і військового суддю Головатого. Вони «...силкуються з свого боку вжити всіх способів, аби допомогти урядові і таким робом заслужити «ласки та вніманія» цариці та вищого російського начальства. Способами цими старшина не перебирає». Якщо згадати цитату, наведену напочатку (про усобиці українських князів, гетьманів «діління булав» тощо), стає зрозумілим: український фатум в інтерпретації С. Петлюри — це одвічна риса діячів української політики різних часів і епох у визначальні, доленосні періоди історії. Безперечно, це стосується і періоду визвольних змагань українського народу 1917 — 1921 років, що їх учасником був і С. Петлюра. Він на власному досвіді мав можливість пізнати руйнівну дію того фатуму.

Українські політики нижчого та вищого рівнів, незважаючи на винятково складні обставини, втрачали дорогоцінний час у безпідставних суперечках, закулісній боротьбі, раз у раз змінювали політичні пріоритети. І лише С. Петлюра, цей, як відзначав в одній зі своїх лекцій професор Олесь Білодід, «невіглас у військовій справі, журналіст, бюровий урядовець земства» твердо стояв на одному — державність здобувають не революціями, не парламентськими пасажами, а народними збройними силами, як це, приміром, було в Польщі з корпусом генерала Галера. Він кидався, намагався об'єднати усіх, хто мав бодай якісь точки дотику, та все марно...

Пізніше, вже будучи в еміграції, С. Петлюра чітко змалював тодішню історичну ситуацію (точніше, своє метаісторичне осягнення моменту). І не заради зведення рахунків, як В. Винниченко), котрий, як відзначив згаданий Олесь Білодід, тоді, коли почали тріщати щойно зведені стіни молоді держави, затакав вуха і йшов писати драму про дві сили, що нищать народну свободу, — «Між двома силами»), а в приватному листуванні — задля констатації істини й унеможливлення історичних повторів. Наведу уривок з листа до генерал-хорунжого Миколи Удовиченка по можливості цілісно з незначними скороченнями: «Тяжко і боляче повертатись до пережитого. Але це треба робити в інтересах історичної правди».

А. Для мене вже з початку нашого руху ясным було, що наші національно-державні змагання повинні перейти довгі щодо терміну і тяжкі своїми проблемами митарства... Всі з'їзди українські, в тому числі й військові, були для мене показником не сили (реальної і зорганізованої) нашого народу, а демонстрацією національних емоцій, які ще треба мільйонним масам в собі усвідомити... Спочатку я мав ілюзії, що ці з'їзди можна використати для організації національної сили, але швидко переконався, що вони тільки «празникова одіж», і що треба шукати тих, хто чорною роботою державною вміє творити певні реальні цінності. Наші тодішні лідери були або фантасти, або демагоги, або наївні люди... Вони партійні інтереси ставили вище державних, персональні моменти вище загальних... Коли я поспробував одійти на бік і взятися до цієї чорної праці в земстві, з мого святого бажання нічого не вийшло, бо діалектика української боротьби непереможною силою примусила мене знову взятись за роботу. Партійна запліненість все задріла, все запідозрювала: дійшло до того, що мені не давали грошей на організацію Коша Слобожанської України... Бачив, що українські партії мають силу революційну, деякі — розкладову, а творчої організації не мають... Що вони не усвідомили собі головного: чи Україна, як самостійна держава, повинна спиратись в своїй закордонній політиці на Європу чи на Москву — Азію. Виявилось, що азійська спадщина в нас — надто ще сильна: р-д, частина с-д (Винниченко) перевагу давали Москві, а не Європі... Чим скоріше у народу нашого скристалізуються почуття незалежності од Москви, тим скоріше ми матимемо самостійну Україну».

Б. Від того часу, коли до світової війни ув'язалась Америка, я був переконаний, що війну виграють не німці, а Антанта. Я хотів створити фронт, хай би він був розбитий мілітарно тимчасово, все одно ми виграли б потім політично. Але «божевільство», недалекозоркість, недержавність наших тодішніх політиків, як от Грушевсь-

кий, Винниченко, і абсолютна нікчемність Голубович, направляли наш курс на іншу дорогу... Ми досі покутуємо за цей блуд, бо альянти і досі ще не можуть нам забути «зради нашої». Тимчасове визнання нас німцями було політичним і переворот Скоропадського (порозуміння з Красновим, федерація з Росією) доказали оскільки це визнання було нещирим і нетривалим... Орієнтація деяких наших кіл на Німеччину є великою помилкою, яка ще дорого нам коштуватиме: Німеччині потрібна ціла Росія, а не Україна.

В. Для мене було важним схоронити ідею державності і повагу до неї уряду... Я кілька разів міг би успішно «проганяти уряди», але не робив цього, бо гадаю, що особливо в молодій державі це призвело б до внутрішньої деморалізації... Ясна річ, що не завжди і не всі, навіть ближчі мої співробітники, розуміють мене і виконували та здійснювали мої плани... Це звичайне явище, яке повторюється в історії: до чистого пристає брудне. Річка виносить намул: коли пригадуємо паралелі нашої історії, то побачимо, що Хмельницький мав свого Хведоровича...

Г. В справах територіально-державних я керувався і керуюсь принципом соборності України. Основою державності повинна бути Центральна Україна — Наддніпрянська, а не периферія, частина її... Було би божевільством в угоду максималізму територіального одмовлятися од державної самостійності на тих землях, де цю самостійність можна зреалізувати. Якби таким шляхом, яким хотів іти Грушевський в цій справі, йшла Італія, Румунія, Югославія, то вони ніколи б не створили своєї державності.

Д. ...Мені здається іноді, що воюючи за самостійну Україну на Україні часом при «неутралітеті» самого українського народу, ми, як ті біблійні жиди, лише в цих войовничих митарствах врешті пізнали самих себе, пізнали чого ми хочемо і за що ми боремось».

Як бачимо, метаісторичне, поліхронічне осягнення С. Петлюри цілком актуальне й нині...

Підсумовуючи, необхідно підкреслити: розкриття семантики асоціативних лексем у публіцистиці Симона Петлюри, як уже можна переконатися з вищенаведеного, можна здійснювати найповніше через розкриття природи стереотипів навколо його постаті, розкриття структури й механізмів витворення міфа через мотивацію й причини витворення міфа в контексті всеохоплюючої системи — національного міфа. Як наголошувалося раніше, постать Симона Петлюри є, поза всяким сумнівом, міфотворчою.

Наразі тільки лишається підкреслити: структура національного міфа не статична, вона весь час змінюється. Сам принцип міфотворчості приречений на постійний невпинний колобіг: нові поліхронічні явища, що з'являються в духовній і культурній сфері, відбиваючись у національній свідомості, виводять дану складову, а отже, і всеохоплюючий національний міф на новий рівень. Відповідно, нова якість національного міфа стимулює якісно нові акти міфотворчості — появу нових літературних, мистецьких, філософських, релігійно-духовних і т. ін., і т. ін. явищ, тобто стимулює нові творчі зусилля. Відтак, національний міф — чи не найголовніший чинник існування й розвитку нації.

Під час історичних катаклізмів, випробувань ця система до часу протидіє, бореться, аж поки у її структурі не починають переважати негативні чинники, як, приміром, різка зміна культурної традиції, звуження мовного середовища, штучне нав'язування чужої ідеології, втрата поступальності розвитку, викривлення у змалюванні міфотворчих постатей. Вони, ці постаті, можуть, звичайно, бути потенційно полярними, діалектично суперечливими, але всі вони так чи інакше включені в загальну структуру міфа. Тому-то неприпустимо на догоду політичній кон'юктурі, ідеологічним пріоритетам певної доби намагатися вилучити ту чи іншу постать із міфа, викривити її діяльність, затінити одну постать іншою.

Давно вже настав час усвідомити: на паперті національної слави є місце і для великих гетьманів, таких як Дорошенко, Сагайдачний, Мазепа, Орлик, Полуботок та ін., і для великого вченого, професора Михайла Грушевського, і видатного письменника Володимира Винниченка, і для публіциста, Головного отамана, Голови Директорії Симона Петлюри. Адже це не заважає, а лише сприяє пильнішому погляду на ці постаті, відкриттю нових нюансів у оцінці з висоти прожитих літ...

Микола ДМИТРІЄНКО,
доктор історичних наук;
Володимир БУЗАЛО,
кандидат історичних наук

С. Петлюра і перші нагороди України

З іменем Головного отамана військ УНР С. Петлюри нерозривно пов'язана історія створення нагородної системи незалежної України. Як військовий, політичний і державний діяч він прекрасно розумів непересічне значення фалеристичних пам'яток (орденів, медалей, нагрудних знаків) для розбудови української держави. Поряд з іншими атрибутами державності (гербом, прапорами, власними грошима) нагороди мали слугувати ствердженню ідеї державності і незалежності, фіксувати в історичній пам'яті найбільш визначні етапи боротьби і, з іншого боку, були виявом вдячності держави до своїх громадян, які працею та військовою звитягою відстоювали її право на існування.

Розробка нормативних актів щодо нагород УНР розпочалася одразу ж після вигнання уряду П. Скоропадського з Києва у грудні 1918 р. і відновлення влади УНР. Вже 10 січня 1919 р. Рада Народних Міністрів УНР прийняла постанову про утворення відзнак «Республіки» та «Слава України», одночасно заборонивши ношення як орденських, так і інших зовнішніх відзнак колишньої Російської імперії. 24 січня 1919 р. Постанова РНМ набула сили Закону УНР. Цей закон, поряд з іншими членами Директорії, був підписаний і С. Петлюрою.

Закон 24 січня 1919 р. проголошував заснування в УНР особливих відзнак — «Республіки» (2-х ступенів) — «для тих громадян України, котрі особливо відзначилися своєю працею по відродженню України, як в останній боротьбі проти гетьмана та його уряду, і за весь час відродження Української Народної Республіки» та «Слова України» (також двох ступенів) — «для тих старшин та козаків, котрі виявили своє лицарство у бою». Закон скасовував всі орденські відзнаки колишньої Російської держави, крім Георгіївського Хреста та Георгіївської Зброї, які, як нагороди суто військові, були надзвичайно популярні і в армії УНР.

Процедура прийняття нормативних документів щодо нагород УНР свідчила про серйозність намірів Директорії створити власну нагородну систему. Рішення про запровадження власних відзнак приймалося на найвищому державному рівні. Разом з тим, поспішність проведення цієї справи у законодавчому порядку завадила прийняттю спеціальних документів — статутів відзнак, які мали регламентувати їх функціонування. Розробка цих документів розпочалась у квітні 1919 р. у інспекторському відділі Генштабу та Персональній управі Військового міністерства УНР і йшла у двох напрямках — підготовки статутів бойової відзнаки (хреста) та бойової медалі. Перша мала називатися «Відзнака Республіки», а друга — «Відваги». Однак в липні 1919 р. ідея встановлення бойових нагород набула нового змісту. Замість запропонованих відзнак Генштаб приймає рішення про встановлення бойового хреста і бойової медалі, об'єднаних спільною назвою «Відзнака Республіки» та спільним девізом: «Хороброму лицареві рідного краю». Запровадженню законопроект про бойову військову «Відзнаку Республіки» у листопаді 1919 р. завадили військові невдачі Директорії.

Новий етап у спробі встановити військові відзнаки УНР пов'язаний з Зимовим походом армії УНР у запілля більшовицької та денікінської армій. В квітні 1920 р. Пенсійна управа Військового міністерства порушила справу про утворення ордена «Визволення», а після Зимового походу Рада Народних Міністрів УНР підготувала законопроект про нагородження всіх учасників походу спеціальними відзнаками. Однак підготовлені проекти статутів ордена «Визволення» та Залізного хреста «За Зимовий похід і бої (6 грудня 1919 р. — 6 травня 1920 р.)» пролежали без руху у військовому міністерстві аж до жовтневих боїв 1920 р. З огляду на те, що передбачалося негайно розпочати нагородження бойовими орденами, Головний отаман військ УНР С. Петлюра 19 жовтня 1920 р. тимчасово затвердив статuti ордена «Визволення» двох ступенів та відзнаки Залізний Хрест. Того ж дня був виданий відповідний наказ Головної Команди військ УНР. Статuti цих двох нагород за власноручним підписом С. Петлюри зберігаються у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади України.

У березні 1921 р. у Варшаві були виготовлені перші знаки Залізного Хреста, а у Львові — жовто-блакитні муарові стрічки. Тоді ж розпочалося нагородження цією відзнакою. Знак № 1 отримав командуючий Зимовим походом генерал-полковник М. Омелянович-Павленко, № 2 — начальник штабу походу генерал Ю. Тютюнник та № 3 — командир 2-ї Волинської дивізії генерал О. Загородський.

Питання про нагородження С. Петлюри орденом Залізного Хреста позитивно вирішив Перший з'їзд Великої Ради Залізного Хреста, що відбувся у Калішському таборі 27 — 28 квітня 1921 р. на терені Польщі.

У зв'язку з першими врученнями ордена Залізного Хреста виникло питання про долю інших нагород УНР — орденів «Визволення» та «Республіки». Розуміючи необхідність швидкого переведення цієї справи у площину юридичного оформлення, С. Петлюра 18 березня 1921 р. висловив побажання додати до ордена «Визволення» третій ступінь, а орден «Республіки» переорієнтувати з бойового на загально-громадське значення. У середині травня 1921 р. була створена Міжвідомча комісія по перегляду статуту ордена «Республіки», приступила до роботи й комісія по доопрацюванню статуту ордена «Визволення».

Враховуючи високий авторитет С. Петлюри, комісії дійшли висновку, що нагородження перших лицарів орденів «Визволення» та «Республіки» має проводитись з власної волі Головного отамана. Таким чином, йому надавалось виключне право формувати перші орденські ради, які згодом мали посісти вагоме місце у структурі майбутньої держави.

Вищезазначені комісії через ряд несприятливих умов змогли завершити свою роботу лише в кінці 1922 року, однак до видання знаків нагород справа так і не дійшла. Брак коштів не дав змоги виготовити знаки орденів.

У ЦДАВО України зберігається ще один цікавий документ, де є власноручний підпис С. Петлюри. Це затверджений ним 12 червня 1923 р. опис нагрудного знака Юнацької школи по підготовці старшин військового часу в таборі Каліш. Цей знак планувалось надавати викладачам і випускникам школи, що у 1922 р. поповнили армію УНР на інтернаванні. Однак і цей задум не був реалізований.

Через шість років після загибелі С. Петлюри Головна Команда Військ УНР встановила у 1932 р. Хрест Симона Петлюри, який надавався всім учасникам визвольних змагань. У 1974 р. Президія Української Національної Ради переіменувала хрест на Орден з правом спадкоємності. За своїм зовнішнім виглядом хрест Симона Петлюри нагадує орден «Визволення», але з деякими змінами. Так, у центрі хреста розташований меч білого металу під тризубом, що мало символізувати незламну волю і рішучість С. Петлюри у боротьбі за утвердження ідеї незалежної Української держави.

«Настрій селян петлюрівський...» (Документи Державного архіву Полтавської області про повстанський рух селян на Полтавщині в 1920 — 1922 рр.)

Документи місцевих виконавчих та репресивних органів радянської влади за 1920 — 1922 роки, що зберігаються в Держархіві Полтавської області, містять цікаву інформацію про повстанський селянський рух на Полтавщині в зазначений період.

В першу чергу варто назвати інформації про політичне становище в повітах губернії, оперативні повідомлення про рух бандитизму, судові справи по обвинуваченню в контрреволюційних виступах проти радянської влади, службі у гетьманських, петлюрівських загонах, що відкладалися в фондах Полтавського губвиконкому (ф. р — 1503), відділу управління Полтавського губвиконкому (ф. р — 3872), Полтавської губміліції (ф. р — 1631), Полтавського губревтрибуналу (ф. р — 1502), Кременчуцького губревтрибуналу (ф. р — 2048). Аналізуючи названі першоджерела, необхідно враховувати, що класовий підхід в оцінці антибільшовицьких виступів селян призводив до трактування селянських виступів лише як проявів бандитизму. Незадоволення селян земельною політикою більшовиків, негативні наслідки продрозкладки, несприйняття комнезамів як органів викачки хліба та інших продуктів сільського господарства, всіляко применшувалося і навіть замовчувалося в офіційних документах. Проте саме ленінська політика жорстокої хлібовикачки, руйнації сільського господарства штовхала селянство на збройний супротив. В повідомленнях інформаційно-інструкторських підрозділів повітвиконкомів про політичне становище повітів, у зведеннях Полтавського губвиконкому представники органів радянської влади змушені визнати, що продрозкладка проводиться методами грубого тиску на селянина і селянство цим незадоволене.

У зведенні про становище у повітах Полтавської губернії за 16 червня 1920 року зазначалося: «Гадяч. На села брошены все партийные силы и советские служащие. Поступление хлеба улучшилось. В тех местах, где отказываются давать хлеб, принимаются репрессивные меры». (1) А дещо раніше, 8 лютого 1920 року, з Пирятини повідомляли: «Продовольственный вопрос принял острый характер.

Упродкомиссар Горбунов своєю русифікаторською політикою і своїм грубим отношением возбуждает крестьян. Разверстка хлеба проводится весьма плохо. Благодаря противодействию крестьян, не представляется никакой возможности работать. Один агент на почве продовольствия убит...» (2) Документ свідчить, що «продовольче питання», тобто хлібовикачка, гостро стоїть у Кобеляцькому, Хорольському, Миргородському, Лубенському повітах, на зсипні пункти хліб надходить туго, селяни за зерно вимагають солі, сірників, цукру. (3) Незадоволення селян викликало те, що, забираючи хліб, радянська влада не забезпечувала селянина найнеобхіднішими промисловими товарами, тобто йшов процес насильницького захоплення хліба та сільськогосподарської продукції. Полтавські села, розорені громадянською війною, все більше і більше відчували тягар комуністичної адміністрації. У 1920 — 1921 роках на Полтавщині бурхливою повинню розливається антибільшовицький селянський рух. Виникають численні селянські загони, які в документах губвиконкому, органів міліції характеризуються як залишки денікінських, врангелівських, петлюрівських організацій, як «політичні банди». Боротьба повстанців велась проти продзагонів, радянської адміністрації та її представників, проти комуністів, комнезамівців.

У доповіді голови Полтавського губвиконкому про становище губернії за період з 15 вересня по 1 жовтня 1920 р. зазначається, що із 15 повітів губернії у 9 — 12 діють банди. (4) У даному документі їх кількість не вказується, але у зведенні за 15 вересня — 1 жовтня 1920 року говориться, що в губернії «оперирует около 30-ти различных банд». (5)

За документами держархіву області у 1920 — 1921 роках на території Зіньківського повіту діяло близько 40 загонів: Полтавського — 55, Кобеляцького — 36, Миргородського — 18, Костянтиноградського — 39, Лохвицького — 14 і т. д. Ці дані вираховані за першоджерелами держархіву області і є наближеними, бо значна кількість документів загинула в роки Другої світової війни. Одночасно слід враховувати і те, що загони постійно рухалися по території кількох повітів і один і той же загін потрапляв у донесення з різних повітів. Аналіз матеріалів щодо політичного забарвлення повстанців підводить до висновку, що в зазначений період селянський рух у нашому краї знаходився під впливом ідеї української державності, здійснюваної урядом С. Петлюри. Органи міліції називають повстанські загони петлюрівськими бандами, що вбачають свою мету в збройному виступі проти радянської влади і відновленні УНР.

Типовими є повідомлення: «Телеграмма. В губисполком. Полтава к 12 часам 24 мая (1921 г.). Разведывательная. Из разговора по прямому проводу Лубнами 24 числа два часа с предудзисполкомом

Слинько и помощником Щикота, которые сообщили: в уезде оперирует банда, охватившая четыре волости Черевковскую, Юсковскую, Великоселецкую, Оржицкую, местечко Лукомье на Суле (25 верст от города Лубны), разоружена милиция этих волостей и уничтожена телефонная связь; высланный отряд 18 человек из красноармейцев карроты с участием комячейки был разоружен. Два красноармейца этого отряда спаслись бегством в Хорольский уезд и оттуда сообщили, что банда численностью свыше 200 человек с кавалерией и пулеметами сосредоточилась в районе Лукомья, Оржицы (25 верст юго-западнее Лубен); банды разрастаются, по слухам, бандами руководит некто Ахрименко (напевне, Охрименко), со слов тех же, спасшихся красноармейцев, банды называют себя повстанцами «За волю, Неньку Украину». (6)

Збереглася листівка тих часів, яка вказує на антирадянську, антикомнезамівську спрямованість боротьби:

*«Брати мої рідні!
Батьки мої любі!*

*Повстаньте годі спати! Годі гинути під
ярмом комуні! Геть комуну! Геть ярмо люд-
ське! Гляньте сміливо у вічі смерті! Не дайте
загинути всім вільним країням, не дайте
пропасти з голодної смерті! Станьте сті-
ною і не пустіть до себе палачів, які п'ють з
нас кров хуже вампірів. Брате мій! Батьку мій
рідний! Стань на боротьбу!*

*Рідний наш брат і син pomoже Вам, пом-
же і Бог, поможіть і Ви». (7)*

У березні 1920 року Полтавським губревтрибуналом розглядалася справа по звинуваченню Калюжного Д. І., Зосенка М. І., Баштанника О. К., Сидорука С. В. та інших в організації петлюрівського повстання. Повстання не було, була лише спроба організувати прихильників Петлюри на боротьбу з радянською владою. Документи процесу свідчать, що національні ідеї живили повстанський рух і в боротьбі за відродження України українська інтелігенція намагалася спиратися на село. (8)

В повідомленнях постійно зустрічаються фрази: «бандиты действуют под флагами «Наша Украина», «бандиты называют себя Петлюровцами», «настроение крестьян петлюровское». За повідомленнями органів міліції, петлюрівське забарвлення мали селянські загони Антоненка, Масюти, Мандика, Мусієнка, Чорного-Куреди, Скрипченка, Охріменка та багатьох інших.

В північній частині Полтавщини виділявся своєю чисельністю загін Хрестового.* Леонтій Хрестовий (10) походив з заможної селянської родини села Лютеньки Гадяцького повіту. Іван Майстренко згадує, що його брат Микола Хрестовий був деякий час редактором газети «Полтавський боротьбист»,** згодом працював у наркоматі освіти. (11) Микола став прихильником більшовиків, а Левко був пов'язаний з українським угрупованням петлюрівської орієнтації, очолив антибільшовицьке повстання. На вересень 1920 року його загін налічував до 3-х тисяч повстанців. (12) Визначити точну кількість повстанців загону Хрестового та й інших загонів досить важко. Кількісно вони не були стабільні, об'єднувались, роз'єднувались, крім того, значна частина чисельного складу загонів жила вдома, як мирні громадяни, вони прибували до табору на день-два, щоб узяти участь у бойовій операції, й знову поверталися до рідних хат. В цьому особливість селянських рухів. В оперативних зведеннях з вересня 1920 до липня 1921 року постійно йде мова про пересування та активні дії загону Хрестового на території Зіньківського, Гадяцького, Лохвицького (13) повітів. За даними підвідділу по боротьбі з бандитизмом Полтавської губернської надзвичайної комісії штаб Хрестового був розгромлений 15 липня 1921 року в районі сіл Великої та Малої Загрунівки Зіньківського повіту. В ході сутички був убитий і Леонтій Хрестовий. (14)

У звіті про діяльність Полтавського губвідділу ГПУ за період з 1 жовтня 1921 року по 1 жовтня 1922 року йде мова про ліквідацію «крупной петлюровской организации в Кобеляцком уезде, носившей название 14-го повстанческого района». Організація мала завдання підготувати повстання за відновлення Української Народної Республіки з урядом Симона Петлюри. Створив її і керував Андрій Левченко. Він був сином селянина з Кишеньківської волості. Після закінчення гімназії служив у царському війську, згодом вступив до Київського військового училища, отримав звання підпоручика. У 1917 році доля звела його з Симоном Петлюрою, він став його прихильником. У 1920 році Левченко працював у Кобеляцькому повітовому комісаріаті, мав зв'язки з Головним Петлюрівським штабом, в цей період Кобеляцький повіт був охоплений селянськими повстаннями. Один з найбільших повстанських загонів очолив Левченко. Загін постійно рухався по території Кобеляцького, Костянтин-

ноградського, Кременчуцького повітів. Вступав у бойові дії з частинами Червоної Армії, громив волвиконкоми. У звіті говориться, що через своїх агентів Антона Кишку та Семена Мигулю Левченко підтримував зв'язок з петлюрівським штабом. (15) В лютому 1922 року головні сили повстанців були розгромлені, згодом арештовано і Левченка. 8 березня 1923 року*** його було засуджено до страти. (16)

У вищезазначеному звіті йде мова й про інші антирадянські організації. У Конграді**** була розкрита та ліквідована підпільна петлюрівська організація, створена сотником Андрієм Пивоваром. У містечку Бірки Зіньківського повіту в 1919 році студент Петроградського гірничого інституту Юрко Дубяга, за висловом чекістів, особистий друг Симона Петлюри, створив підпільну петлюрівську організацію, яка була ідейним керівником всіх повстанських загонів, що діяли на території Зіньківського та Гадяцького повітів. Миргородська підпільна петлюрівська організація керувала загонами Мусієнка, Марченка, (17) тобто більшість повстанських загонів мала петлюрівську орієнтацію.

Та, незважаючи на значний вплив петлюрівських ідей, повсякденної ідеологічної роботи не було, не було єдиного стратегічного плану боротьби. Постійний зв'язок з урядом С. Петлюри був відсутній. Панувала селянська стихія: кожен боронив своє село, свій хутір. Не вистачало зброї. Рух не був однорідним, він був поділений на табори, його роз'їдала отаманщина, відсутність військової дисципліни. Радянська влада кинула проти повстанців значні сили. Винищувальні загони, карроти, частини регулярної Червоної Армії жорстко розправлялися не лише з повстанцями, а й з членами їх сімей, звичайними громадянами, палили села (наприклад, с.с. Красний Кут, Сари, Лютенька Гадяцького повіту (18)). Численні жертви, фізична втома обезкровили село. Завідуючий губвідділом управління Полтавського губвиконкому С. І. Єрман зазначив, що спочатку село співчувало повстанському рухові і вороже ставилось до радянської влади, але тягар руйнувань ліг на плечі селянина і він змушений був повернутись до радянської влади. (19)

Складні обставини привели селянський повстанський рух до поразки. Він не зміг стати національною визвольною силою, яка б виборола й утвердила незалежність України. Але в ході боротьби радянська адміністрація відчула грізну силу українського селянства і його національні прагнення. Політика українізації, що проводилась у 20-ті роки, певною мірою була результатом повстанського руху українського селянства.

РИМІТКИ

- * В документах зустрічаються написання Хрестовий і Христовий.
- ** Напевне, газети «Боротьбист» органу Полтавського губкому Української комуністичної партії (боротьбистів).
- *** Газета «Голос Труда» — орган Полтавського губвиконкому, губкому КП/Б/У, друкувала матеріали судового процесу над «бандою Левченка» у лютому-березні 1923 року.
- **** Костянтиноград, повітовий центр Полтавської губернії, в 1922 році перейменованний на Красноград; нині місто районного підпорядкування Харківської області.

ЛІТЕРАТУРА

1. ДАПО. — ф. р-1503, оп. 2, спр. 3, Арк. 14
2. Там само, Арк. 2
3. Там само, Арк. 2 зв. 3
4. Там само ф. р-3872, оп. 2, спр. 151. Арк.9
5. Там само, спр. 156, Арк. 1
6. Там само ф. р-1503, оп. 2, стр. 4, Арк. 10
7. Там само, спр. 16. Арк. 55
8. Там само ф. р-1502, оп. 1, спр. 121
9. Там само ф. р-1503, оп. 2, спр. 3, Арк. 14
10. Суслик Р. П. Криваві сторінки з написаних літописів. (Козацька хуторянська Полтавщина в боротьбі проти Московського комунізму) — Англія, 1956 — С. 18
11. Майстренко І. Історія мого покоління. Спогади учасника революційних подій на Україні. — Канадський інститут Українських Студій. Альбертовський Університет, Едмонтон, 1985, — с. 120
12. ДАПО. — ф. р-1503, оп. 2, спр. 4, Арк. 117-а
13. Там само, спр. 3, Арк. 17, 18, 33
14. Там само, спр. 16, Арк. 142, 146
15. Отчет Полтавского губернского исполнительного комитета, 1922, Полтава, 1922. — С. 51
16. Суд над бандою Левченко //Голос Труда — 1923, 9 березня
17. Отчет Полтавского губисполкома 1922. С. 52 — 53
18. Полтавський Державний музей ім. В. Г. Короленка. Збірник том. II Полтавщина. Упорядники М. Філянський, Я. Риженко — Полтава, 1927. С. 211.
19. ДАПО — ф. р-3872, оп. 1, спр. 156, арк. 10.

Микола ПАШКО,
кандидат історичних наук

Повстанський ватажок Леонтій Христовий

Події 1918 — 1922 років на Україні завжди піддавалися комуністичними ідеологами-істориками такій фальсифікації, що наша історія цього періоду ще нескоро буде цілком очищена від бруду й наклепів. Вони твердили, наприклад, що більшовицькі навали, які неодноразово насувалися з Росії і кінець кінцем остаточно знищили Українську Народну Республіку, начебто щиро віталися всім трудящим населенням, а партизанський опір, народний спротив окупантам трактувався лише як примітивний кримінальний бандитизм, вияв базилої люті переможеного класового ворога.

Та новітня історія ще впише на свої сторінки імена героїв боротьби за Українську державу, за честь і гідність нашого народу, його право на самостійне державне життя як рівного й вільного серед інших державних націй, а не серед народів поневолених і безправних. Тому хай нас не лякає і не знічує ярлик «бандит», приліплений офіційною комуністичною пропагандою до багатьох наших національних героїв. Добре знаємо, що окупанти завжди називали місцевих партизанів бандитами — чи то німці, чи «наші» окупанти — воїнів УПА або героїв опору в Прибалтиці, або, вже зовсім недавно, — афганських повстанців.

Ім'я Леонтія Христового, ватажка повстанських загонів на Полтавщині, — одне з таких імен, опалюжених ворожою пропагандою. Настав час глянути на події тих літ неупередженим оком.

Був він родом із села Лютеньки Гадяцького району, народився й виховався в сім'ї місцевого заможного селянина. Літні люди й зараз пам'ятають, що на вулиці Трилевій стояв «богатирський» дім під бляхою (згорів у 1920 році), на вулицю виходила крамниця, а під сільцем Юрівкою ще був хутір, що належав Христовим. Ми всі добре пам'ятаємо недавні часи, коли бути сином заможних батьків вважалося ледве чи не за кримінальний злочин, хоча чимало більшовицьких вождів, як і сам Ленін або Троцький, були з поміщицьких

сім'ей, мали дворянські титули. Тут, як і багато ще де, діяв, як кажуть, подвійний стандарт.

Батько Леонтія не був темним сільським глитаєм, він дав усім своїм дітям добру освіту. Непогану освіту отримав і Леонтій, інакше йому б не було присвоєно офіцерське звання в царській армії в роки першої світової війни.

Мабуть, ще під час навчання, а можливо в окопах тієї війни, як почалося формування українських частин, став він національно свідомим. У всякому разі, вже в листопаді 1918 року він з'являється в казармі зінківського гарнізону УНР місцевого формування, його відразу ж беруть на службу і призначають півсотенним. Мабуть, там були люди, що знали його раніше. Описуючи зовнішність Леонтія Христового, очевидець і учасник подій каже, що був він середній на зріст, німецької будови, русявий, вродливий, і що в той час йому було 22 — 23 роки. Як бачимо, ще зовсім молодий, студентського віку! Від того часу він прожив лише неповних три з половиною роки, сповнених напруженої боротьби, якій він віддав себе до останку і загинув.

Той же свідок, Р. Л. Суслик, у спогадах, виданих у 50-х роках у місті Дербі (Англія) під назвою «Криві сторінки з ненаписаних літописів: Козацько-хуторянська Полтавщина в боротьбі проти московського комунізму», говорить, що тоді ж з Лютеньки у Зінків прибув також старший брат Леонтія із загonom чоловік у двадцять з наміром вступити до зінківського гарнізону.

В другій половині грудня прийшли більшовики, витіснивши гарнізони УНР. Почалася звичайна для лєнінців діяльність, якої до того в наших краях не знали, — організуються «комбід», діють продзагони, що відбирають у населення хліб та інше продовольство, розгортає діяльність ЧК — арешти, розстріли.

Л. Христовий іде в підпілля. Є дані, що у травні 1919 р. він зі своїми сподвижниками готував знищення зінківського відділення ЧК й звільнення в'язнів. Змову було викрито, й, уникаючи арешту, він тікає в Полтаву, а потім у Київ. В Києві Христовий пробув з літа 1919 до вересня 1920 року, там же, в підпіллі, пережив і білогвардійську денікінську навалу. В столиці України він був пов'язаний з нелегальними українськими патріотичними угрупованнями петлюрівської орієнтації, брав участь у розробці тактики партизанської боротьби в тилу більшовиків. Весною 1920 року він таємно повертається в Лютеньку. Саме в цей час Симон Петлюра та його союзники-поляки звільняють від більшовиків Правобережну Україну й Київ. Леонтій Христовий та його побратими ставлять за мету

організувати на Лівобережжі численні партизанські загони, звільнити від окупантів й утримати до приходу визволителів якомога більшу територію.

Базою для організації свого загону він обрав Лютеньку, і не випадково. Лютенька — одне з найстаріших і найбільших сіл на Україні. Вже в 1643 році вона згадується в історичних документах як місто, тобто укріплена фортеця, потім як козацьке сотенне містечко Полтавського й Гадяцького полків. В 1920 році її населення складало близько 10 тисяч — досить великі людські й продовольчі ресурси. Лютеньку з заходу оточують півколом найбільші на Полтавщині припільські ліси, а зі сходу — поля. В цих лісах і розмістився повстанський загін Христового, що спочатку складався з тисячі чоловік, а потім зріс до двох тисяч. В схилах лісових яруг були викопані землянки, стайні для коней, склади для провізії та боєприпасів. Намагаючись розширити контрольовану ним територію, здобути боєприпаси, Христовий ходив походом на Гадяч, ліквідував радянську владу в околицьніх селах, готувався до зустрічі військ Директорії. Але цього не сталося. Симон Петлюра не зумів звільнити Лівобережжя, під ударами переважаючих сил ворога він змушений був відступати на захід.

В липні 1920 року на Полтавщину вступила 14-а більшовицька армія, що йшла на так званий «польський фронт», а одночасно мала завдання знищити по шляху свого просування повстанські загони. З наближенням цієї армії до повстанців Христового в Лютенці приєдналися загони Масюти та Мандика, щоб дати відсіч наступаючим московським силам.

20 — 22 липня 1920 р. під Лютенькою стався жорстокий бій. Частини 14-ї армії цілий день атакували село, але не могли його взяти. 22 липня почався гарматний обстріл Лютеньки, запалали хати, закричали поранені, в селі почалася паніка серед населення. Ворожа піхота пішла в багнетну атаку, повстанці, у яких скінчилися набої, відбивалися вилами й ціпами. Село було взяте, спалене, населення, яке не встигло втекти у ліси, знищене. В бою загинув отаман Масюта та рідний брат Леонтія. Говорять, що серед полонених повстанців була й сестра його, красуня Наталка. Вона нібито не була розстріляна, а вивезена до Москви, а далі її слід загубився.

Поразка під Лютенькою не спинила повстанського руху в тих краях. Христовому вдалося зберегти свій загін, переформувати його в лісах і продовжувати боротьбу. Але тепер йому було набагато важче. На фронтах громадянської війни бойові дії закінчувалися, і

вся сила більшовицьких армій тепер була кинута проти «внутрішнього ворога» — Махна, Григор'єва, Антонова, Христового.

До речі, кілька слів про один досить цікавий епізод. На початку серпня 1920 року Зіньків і околишні міста й села взяла армія Нестора Махна. Є дані, що Христовий відрядив до Махна свою делегацію, просив допомоги амуніцією, тобто зброєю й боеприпасами. Махно це прохання задовольнив, незважаючи на те, що політична орієнтація двох ватажків була різна. Нестор Махно — анархіст, політичний противник С. Петлюри, Леонід Христовий — його гарячий прибічник. Але обидва вони були ватажками повсталих українських селян, а ворог був спільний — більшовицькі насильники й узурпатори.

Христовий розширює район своїх дій — від Гадяча до Диканьки, від Зінькова й Опішні до Миргорода й Комишні. Його загін, озброєний гвинтівками й кулеметами, ліквідує більшовицьку владу, громить продовольчі загоны, що грабують селян.

Ось один надзвичайно промовистий факт, описаний, до речі, в офіційній «Історії міст і сіл Полтавської області». Цитуємо: «У квітні 1920 року за рішенням Зіньківського повітпродкому (що це за організація, можна здогадуватися — М. П.) в Полтаву відправили 1500 голів великої рогатої худоби, відібраної в куркулів. Худобу охороняв загін міліції на чолі з Д. П. Церковним. В Опішні на загін напала банда Христового. Але Д. П. Церковний при підтримці місцевої міліції відбив спроби бандитів захопити худобу» (с. 357). Спробуємо тепер уявити величезне стадо у 1500 голів — воли й корови. Не з колгоспних ферм його зібрали (їх тоді ще не було), а із селянських дворів, віднімаючи у хлібороба, може, останнє, прирікаючи його сім'ю на голод, виводячи з двору під плач жінок і дітей, під мовчазні прокльони господаря, щоб через Полтаву відправити на убій кудись у далекі краї. «Продрозверстка» — це було, виявляється, не лише вилучення у селян лишків хліба, але й робочої худоби, і всього, що потрапляє під руку. Тому селяни ненавиділи ці продзагоны, як загоны професійних озброєних грабіжників, що діяли від імені влади, теж грабіжницької.

І ось під Опішнею на цих грабіжників наскакує новий Робін Гуд, новий Кармелюк, хоче відібрати 1500 голів худоби. Не для того, щоб самому з'їсти, не для того, щоб продати й нажитися самому, — ні, щоб повернути людям їхню законну, їхню криву власність. І не спрага помсти рухає новим Кармелюком, не прагнення крові, а справедливості. То хто ж тут бандит?

Христовий зі своїм загonom «гуляв» більше двох років, включаючи весь 1921 рік. Зима 1922 року була тяжкою для повстанців. Усе сильніше їх тиснули більшовицькі загоны, все менше їх ставало. Розв'язка настала в березні 1922 року в с. Загрунівці Зіньківського району. Леонтій Христовий із побратимами був оточений у хаті, де ночував, і загинув у нерівному бою.

Названий вже свідок твердить, що бачив труп Л. Христового у Зінькові, що він похований на місцевому кладовищі, що таємно була організована церковна відправа, що могилу розрівнювала влада, але люди насипали її знову. А в Лютенці ще й досі ходять чутки, що Леонтій живий, що хтось бачив його вже після Вітчизняної війни.

На жаль, з відомих причин дані, якими ми користувалися, досить обмежені. Будемо вірити, що прогалини у цій сторінці історії заповнять майбутні дослідники. Ми ж лише хотіли вперше після сімдесяти п'яти років мовчання віддати шану тому, хто молодим загинув у нерівній боротьбі за нашу з вами свободу.

м. Полтава.

Петро РОТАЧ,
літературознавець

Науковий внесок проф. М. О. Степаненка в петлюрознавство

Ім'я літератора, науковця, громадсько-політичного, освітнього і церковного діяча, доктора філософії Миколи Омеляновича Степаненка (1918 — 1993) повернулося з заокеанської діаспори в Україну і рідну Полтавщину лише після проголошення незалежної Української держави. Влітку 1992 р. він вперше після 50-річної розлуки приїхав до Полтави й першого ж дня взяв участь у Петлюрівських читаннях. Ми сподівалися тоді, що цей короткий, обмежений хворобою візит ученого із-за океану буде не останній. Та життя внесло свої корективи: несподівано проф. Степаненка не стало. Тепер замість його власного виступу на II Петлюрівських читаннях у Полтаві, самим доводиться говорити про нього і як дослідника української культури, і як політичного діяча, одного з послідовників петлюрівських ідей у боротьбі за незалежну Українську державу. Саме це і є темою нашої уваги до тривалої і вельми плідної діяльності М. О. Степаненка в царині петлюрознавства.

Як громадсько-політичний діяч проф. Степаненко ще молодим наприкінці 40-х років поруч з Іваном Багряним став до розбудови УРДП в ролі організаційного секретаря партії та був членом підготовчої комісії для створення Української Національної Ради, а після її заснування обійняв місце секретаря Президії УНРади. Опинившись згодом в Америці, Микола Омелянович віддався науково-педагогічній праці, але також ніколи не занедбував своєї участі в громадсько-політичному житті української діаспори. В 1950 — 54 рр. він входив до Ради директорів УККА, заснував та був довголітнім головою демократичної організації репресованих «советами» українців (ДОБРУС), а від 1967 р. очолював керівництво УРДП та посів місце віце-президента уряду УНР в екзилі.

В Америці М. О. Степаненко удосконалив свою освіту, здобув наукові ступені і від 1955 р. працював викладачем вищих навчальних закладів — Сиракузького, Ратгерського та Вашингтонського університетів. В науково-дослідницькій діяльності виявив особливий інтерес до проблем новітньої української літератури; опублікував низку

грунтовних розвідок і безліч статей та коментарів, особливо в галузі петлюрознавства.

1978 року проф. Степаненко став членом поновленої Української Могиллянсько-Мазепинської академії наук (УММАН); в той же час був дійсним членом Мічиганської АН, керівником секції славистичних і східноєвропейських студій, членом Наукового товариства ім. Шевченка, науковим співробітником УВАН у США, заступником голови Інституту української мови. Нарешті, і це маємо виокремити, проф. Микола Степаненко очолював Братство державників-самостійників, послідовників Симона Петлюри, а також входив до Ради директорів інституту ім. Симона Петлюри в Канаді, одним із засновників якого він був. Причетність його до цього закладу була визнана в 1981 р. директором інституту д-ром Олегом Підгайним за винаяткову, таку, що заслуговує на пам'ять і пошану в майбутньому. (1)

1979 рік Державний Центр УНР в екзилі проголосив роком Симона Петлюри. Тоді й вийшла в американському вид-ві «Україна» збірка статей і доповідей М. О. Степаненка «Жива легенда нашої боротьби», присвячена сторіччю від народження С. Петлюри. На основі вивчення його творчої спадщини автор склав об'єктивну оцінку діяльності Петлюри, дав їй свою оригінальну інтерпретацію, й цією працею зарекомендував себе в науковому світі авторитетним спеціалістом в ділянці петлюрознавства. (2)

Саме 70-і роки стали для М. Степаненка періодом активної дослідницької діяльності в цій галузі. 29 грудня 1976 р. в Нью-Йорку він виголосив промову про «велич Симона Петлюри й панічний страх його ворогів». У цій доповіді, що потім увійшла до згаданої Вашингтонської збірки 1979 р. як окрема стаття, автор простелив шлях українства до Великої Національної Революції. На цьому шляху були «заголовними» імена М. Кибальчича, П. Грабовського, М. Драгоманова, С. Єфремова, М. Грушевського та інших видатних діячів. «Але найяскравішою, найбільш послідовною, найбільш самопосвятною особистістю того підготовчого й подальшого періоду віднови Української Самостійної і Соборної Держави, уособленням новітнього мазепинства став Симон Петлюра», — говорить М. Степаненко і продовжує: «Його ж, як батька українського відродження Івана Котляревського, дало нам місце найтяжчої національної трагедії — місто Полтава». «Всеперемагаюче слово правди взяв собі на озброєння великий народолобець і справжній лицар Симон Петлюра» від Шевченка, Лесі Українки й Івана Франка. Так із професійного журналіста і громадського діяча виріс він в національного вождя. А в еміграції, замінивши зброю на перо, Петлюра виклав програму діяльності української спільності в брошурі «Сучасна українська

еміграція та її завдання» (1923). За оцінкою дослідника, ця праця стала «наріжним каменем оперативної організаційної системи українського самостійництва в діаспорі».

Оглядаючи півстолітній шлях без Петлюри і підсумовуючи виконання його заповітів, М. Степаненко, як представник самостійників-петлюрівців нового часу, говорить: «Ми з гордістю усвідомлюємо собі, як багато непроминальних цінностей і великих звершень здобуто в усіх царинах життя нашої нації і хоч не здійснено його найголовнішого заповіту — відновлення української самостійної і соборної держави, ми, зокрема, Петлюрівський Державний Центр УНР, докладемо зусиль, щоб українська проблема стала міжнародною проблемою».

М. О. Степаненко зробив немало для того, щоб ім'я С. Петлюри залишалось і надалі «живою легендою» дальшої боротьби за незалежність України та здобуло міжнародний резонанс. Виступаючи в 1984 р. в Інституті ім. С. Петлюри в Торонто, Микола Омелянович заявив: «Я намагатимусь зробити все, що можливо зробити в тому напрямку, щоби поширити петлюрознавство, цю ділянку з української науки, яка потребує уваги і підтримки». (3)

До згаданої збірки 1979 р. входять також статті про громадянське обличчя Петлюри, про тенденційність висвітлення образу С. Петлюри в підсоветській літературі та ін.

В основу статті «Петлюра як людина і громадянин» лягли маловідомі біографічні розвідки і спогади сучасників Петлюри, опубліковані за кордоном. Використано, зокрема, спогади Івана Рудичева, котрий навчався разом із Петлюрою в полтавських духовних закладах, а на еміграції очолив Паризьку бібліотеку ім. Симона Петлюри.

Важливішими питаннями, які взявся розв'язати М. Степаненко в згаданій статті, були такі: як Петлюра виріс до провідника нації, тобто які чинники впливали на формування його особистості, звідки черпав сили, наполегливість, витривалість, волю до перемоги? Через обмаль фактичного матеріалу ці питання розв'язувати було нелегко, але дослідник зробив немало цікавих узагальнень.

Симон Петлюра, говориться в статті, народився рівно через 170 років після трагічної поразки гетьмана Мазепи. З цією подією пов'язує автор і ріст свідомості Петлюри. «Полтавська земля густо полита «кров'ю чужою і своєю», зродила нам того велета, якого саме провидіння поставило на чолі народних месників, що їм було призначено ще раз зреалізувати й закріпити в пам'яті сучасних і прийдешніх поколінь ідею української державної незалежності», — пише вчений. І далі читаємо: «Це правда, що Полтава була місцем великої поразки і символом національної трагедії. Але вона також стала, є і буде в

майбутньому невичерпним джерелом сил різнобічного національного відродження, яке в царині культури започаткував Котляревський, а в царині державотворчій Симон Петлюра і його плеяда. Народження Котляревського і Петлюри — це свідчення Божої справедливості й історичної закономірності. Не помилилось, коли скажемо, що оточення — в сенсі місця колись кривавих боїв за нашу державну незалежність — було одним з тих вирішальних елементів, які поважно вплинули на формування характеру Петлюри. (4) Щодо інших чинників, то це, насамперед, «традиційно-релігійна атмосфера» в родині батьків Симона (вона захопила його до освіти в духовних закладах), далі це естетичний розвиток у бурсі (любов до пісні, музики, театру, письменства), це самовдосконалення тощо.

У час Великої Національної Революції Петлюра, нехтуючи особистими вигодами, залишався людиною виключної душевної організації, великої працьовитості, глибокого демократизму, безмежної віри в народ. Він був за приклад для багатьох своїх сучасників, а щодо пізніших поколінь, то автор статті М. Степаненко робить власний висновок: «Таким він є для нас, того другого покоління, яке народилося «в огні і бурі революції» і яке переймає з рук державних мужів і воїнів УНР смолоскип петлюрівського горіння і героїчні прапори національно-визвольної боротьби». (5)

Одна із кращих його праць — «Симон Петлюра — дослідник української культури». Тема цілком оригінальна. Перед читачем постає Петлюра як високоосвічений культурний діяч, мистецтвознавець, літературний критик, дослідник науки, історії, театру, літератури. Автор відзначає високу якість писань С. Петлюри як з боку форми, так само й щодо їх змісту. А творив Петлюра, зауважує дослідник, за нелегких умов — «на світанку становлення й розвитку нашої національної наукової думки» і зробив внесок в цю науку. Йдеться про «ясність викладу, сформованість стилю, образність мови, оригінальність підходу до проблем, сумлінність критичного аналізу, велику ерудицію, а понад усе — чітко скристалізовану національно-державну філософію». Все це, як означено в дослідженні, помітно в кожній праці Петлюри, «незалежно від того, яку тему в ній насвітлено або лише зачеплено». Звідси й висновок автора: «Провідною думкою всіх його писань було стремління піднести всебічний, а тому й інтелектуальний — освітній і науковий — розвиток українського народу, витворити з нього амбітного господаря свого життя і своєї долі». (6)

Характерними в цьому плані проф. Степаненко виокремлює думки Петлюри, висловлені ще 1907 р. у статті «Українські катедри і український пролетаріат». «Коли держава одбирає у пригнобленої

нації право на вільний національний розвиток, — писав у ній Петлюра, — на національну школу і культуру, то вона свідомо веде її до загибелі та занепаду... Національна школа, національна просвіта — перший крок, перший етап на шляху, в кінці якого йому світить зоря соціальної волі». (7)

Щоб переконливо доказати «широку ерудицію (Петлюри), виробленість методів наукового аналізу, оригінальність методологічних підходів, точність думки і висловів, обґрунтованість проєкцій та відвагу авторитетного знавця своєї справи», М. О. Степаненко бере для розгляду найбільш авторитетні праці С. Петлюри з царини української культури, зокрема дві книжки: «І. Франко — поет національної честі» й «Сучасна українська еміграція та її завдання», яку дослідник називає «державно-філософським трактатом». (8) При цьому ще й зауважується, що хоча на тодішніх оцінках С. Петлюри лежить сильний відбиток панівної за того часу народницько-соціологічної фразеології, однак в багатьох випадках вони й дотепер не втрачають свого значення. (9)

Розглянувши таким чином низку культурологічних праць С. Петлюри, проф. Степаненко робить сміливий висновок: «Симон Петлюра мав усі кваліфікації «непатентованого ученого» в ділянці української культури й переконливо задемонстрував високе уміння й відповідальність у трактуванні багатьох фактів і явищ української культури в широкому розумінні цього слова». (10)

У 80-х роках М. Степаненко далі продовжував осмислювати й опрацьовувати теми цієї важливої галузі науки петлюрознавства. З'явилися нові статті: «С. Петлюра і М. Грушевський про новітню російську колоніальну імперію» (1980), «Живі й важливі для нашої сучасності думки Симона Петлюри» (1981) та ін.

У першій із них піддається критиці помилкова стаття П. Григоренка «К вопросу о государственной независимости и взаимоотношениях между народами СССР», в якій, з погляду Степаненка, закладена неприйнятна концепція «братання вовка з ягням». Проаналізувавши ситуацію, що склалася в СРСР на початку 80-х років, автор дійшов переконання, що «сприятлива ситуація приспішено визріває, і ми вже вступили в переддень великих історичних катаклізмів». Тепер можна сказати, що передчуття змін в СРСР тоді не обмануло вченого.

Не сумніваючись у грядущих змінах, М. Степаненко застерігає при цьому, що «єдиномудримськи тенета» і далі будуть розкидатись із Москви для наших «довірливих землячків», а тому треба «протиставити їхній еквілібристиці ясні й перевірені практикою і працею думки «новітнього українського самостійництва — Симона Петлюри

й Михайла Грушевського». Степаненко нищівно критикує теоретизування П. Григоренка, згідно з яким «вырваться из лап этой (русской) империи, отделиться от нее какой-то одной нации невозможно». Тобто кожна нація, «борясь за свою свободу, должна бороться в рамках всеобщей освободительной коммунистической борьбы».

Щоб побачити підступно-вороже спрямування концепції Григоренка, Микола Омелянович порівнює її з поглядами Петлюри і Грушевського й доходить висновку: «Нічого, рішуче нічого, позитивного не сталося в новітній московській колоніальній імперії і поза нею в становищі українського народу й у взаєминах між поневолювачем і поневоленими, і немає найменшого національного глузду навіть читати чи дискутувати (хоч ми й приневолені це час від часу робити) над концепцією відновлення «найтяжчого й найшкідливішого ярма», а не то що єднатися в спільному фронті з деспотами народо- і мововбивцями!». (11)

Приводом до написання другої статті було 55-річчя вбивства «червоною Москвою» С. Петлюри. Які його думки вважає М. Степаненко важливими, актуальними для свого часу? Насамперед, це думка про освіченість і вихованість «державницької» інтелігенції. Ще 1922 р. Симон Петлюра писав, що невихованість, невідготовленість, низька освіченість інтелігенції його дуже турбує. Ця стурбованість і для автора розвідки — вже за іншого часу — теж є актуальною. «За невеликим винятком, каже він, вони (тобто інтелігенти його часу) державницьки неосвічені й не виховані і власне в цьому знаходиться вся причина наших постійних неуспійів, недосягнень і криз». Зрозуміло, що йдеться про еміграційну інтелігенцію, але як це актуально і для нашого часу, коли ми часто не відчуваємо ні достатньої освіченості, ні вихованості в тих, кому випала державотворча праця в новій незалежній Україні.

Серед інших вад є невміння «шанувати час і використовувати його за користю», а не вести безкінечні розмови і пусті дискусії. Саме Петлюра подав зразки уміння «шанувати час» і «творити непромінальні й реальні цінності у формі наукових студій минулого й сучасного життя в Україні». З його писань постає «привабливий образ мудрого державного мужа, досвідченого політика, невтомного трудівника-чорнороба на народній ниві, розважного й сміливого полководця та сумлінного науковця й публіциста». (12) У творчості С. Петлюри, каже дослідник, можна знайти вичерпні поради й відповіді на всі злободенні проблеми, але для цього треба, насамперед, бути людиною високої національної честі і гордості та глибокого думання і самовдосконалення.

Взагалі С. Петлюра залишив багато живих і по-справжньому сучасних думок. Освоєння їх, радить автор статті, — «це першочергове й найважливіше завдання всього нашого українознавства і петлюрознавства, як його молодшої галузі, яка ще не знайшла свого належного місця. А це «тому, що нашій теперішній «неосвіченій», «невихованій» і заляканій та пристосованській інтелігенції часто бракує свого шевченківсько-петлюрівського розуму, далекоглядної національної візії та щирого бажання розважно думати й тяжко працювати». (13) Знову ж таки це стосується і нас, сучасних. Важливі для сучасності думки Петлюри, як пише проф. Степаненко, «повинні б загострити нашу непримиренність до власних національних болячок і до московсько-комуністичних підступів». Автор настійно закликає повернутись до «незамулених джерел, до чітких самостійницьких і соборницьких концепцій і програм». А щодо себе, своїх однодумців, то заявляв з гордістю: «В українську державність ми віруємо, українську державність ісповідуємо, — в її неминучості ми переконані. Ідею її ми носим в серці, її духом, потребами овіяне все життя». (14)

Цим не завершується петлюріана М. О. Степаненка. Є в нього ще велика розвідка «Постать Симона Петлюри в українській літературі». Але з неї нам доступна лише перша частина, що під назвою «Постать Симона Петлюри в підсоветській літературі» надрукована в згаданій ювілейній збірці «Жива легенда дальшої нашої боротьби».

Про Петлюру в роки збройних змагань за незалежність України склалися пісні й легенди, його образ входив в тогочасну поезію. Але в подальші роки комуністичного режиму в Україні послідовно замазувався чорною фарбою і знищувався реальний образ Петлюри як патріота українського народу. Вся періодика початку 20-х років переповнена «творами» (за оцінкою М. Степаненка, «літературним мотлохом»), метою яких було вульгаризувати постать Петлюри, а разом з тим і саму державницьку ідею. Автор розглядає антипетлюрівські твори П. Тичини, В. Сосюри, І. Микитенка, П. Панча, з письменників пізнішого часу — О. Вишні та О. Ковіньки («скалозубили недомучені в концентраках»), С. Скляренка, А. Головка, Ю. Смолича та ін. «Той факт, — писав М. Степаненко, — що підсоветській літературі українською мовою доводиться й дотепер боротися з постаттю Симона Петлюри й петлюрівщиною новітніх часів, переконливо доводить, що цей нецензурований і глибоко захований у серцях і мізках український національний «диво-світ» вони створили й свято бережуть як незаплямований прапор своєї переможної боротьби». (15)

20 жовтня 1979 р., доповідаючи на 13-му з'їзді Об'єднання прихильників Державного Центру УНР у Філадельфії, Микола Омелянович сказав: «Зерно, посіяне Симоном Петлюрою і петлюрівцями, зерно, щедро напоєне їхніми життєвими соками й шляхетною кров'ю, — це зерно свободи, національної гордості й суверенної державности проростає й зеленіє великим і буйним ланом, що пророкує нам багаті й радісні жнива уже в близькому майбутньому». (16)

Отже, М. Степаненко твердо вірив, що український народ в останньому двадцятилітті ХХ віку діждеться «безоглядного знищення найганебнішої і найжорстокішої системи потоптання людських прав і нечуваного колоніального поневолення та визиску народів». (17) Автор цих слів дожив до розвалу московської імперії і встиг побувати з незалежній соборній Україні як учасник Всесвітнього форуму українців у Києві, а в Полтаві — як учасник Петлюрівських читань. Не все побачене і почуте в Україні задовільнило його. «І ще одна журба, — писав у листі після повернення до Каліфорнії: — під час святкування державної незалежності в Золотоверхій столиці не відчув я прослави імені великого теоретика, безстрашного воїна і полководця, батька новітньої державности й мученика — сл. п. Симона Петлюри. Ситуацію трохи направила славна Полтава, влаштувавши Петлюрівське читання 26 серпня. Ті ж, які передавали його національно-державну спадщину, не виявилися «на висоті»... І не було належної згадки, а не тільки прослави сотням тисяч петлюрівських воїнів, полководців і будівничих державности епохи УНР... Застійницька «партія влади» швидко перефарбувалась і парадувала під «національною формою» на догоду діаспорі й... демократичному Заходові» (Лист від грудня 1992 р.). Чи змінилося що звідтоді?

Микола Омелянович Степаненко помер 14 березня 1993 р. Він мріяв про перенесення на Україну з Торонто Інституту ім. Симона Петлюри. Можливо, це колись здійсниться. Петлюрознавство, одним з основоположників якого був і наш видатний земляк, ще не набрало належного розмаху. Йому, одному з «жертвних трудівників, які творчою працею і боротьбою наближали прихід радісного дня проголошення незалежної України, хто крізь свідоме життя проніс в своїй душі «смолоскип петлюрівського горіння» і для нього наскрізною була «віра в перемогу петлюрівських ідей і починів та готовність до боротьби і самопожертви» (18) — присвячуємо цей виступ як данину пам'яті і поваги.

Микола Омелянович часто в своїх працях нагадував пророчі слова акад. Корша про Петлюру: «Він — з породи вождів, людина з того тіста, що колись у старовину закладали династії», і що «ук-

раїнці самі не знають, кого вони мають серед себе». На жаль, і досі для багатьох постать Симона Петлюри залишається загадковою або ганебно спотвореною комуністичною пропагандою. Він же, Микола Степаненко, хто пізнав його, з гордістю заявляє: «Велика честь і велике щастя належати до династії петлюровичів-петлюрівців! Але це також і великий обов'язок та призначення». Тому-то він «свідомо та щедро» клав на жертвовник «його найдосконалішого державного твору — Української Народної Республіки — свої уміння, достатки і творчу працю». В дні нелегких випробувань, а то часом і зневіри та сумнівів якоїсь частини нашого суспільства нехай буде за надихаючий приклад образ незламного борця з когорти великих полтавців Симона Петлюри, що його до останнього подиху проніс у своєму серці Микола Омелянович Степаненко.

м. Полтава.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вісник української науки в Північній Америці та інститут ім. С. Петлюри. — Торонто-Філадельфія, 1982. — С. 70.
2. Войценко О. Симон Петлюра і нова Петлюріана // Там само. — С. 34.
3. Інвестиція М. Степаненка директором Інституту ім. Симона Петлюри. — Там само. — С. 70.
4. Степаненко М. Жива легенда дальшої нашої боротьби: у 100-ліття народження сл. п. Симона Петлюри, президента УНР. — Вашингтон-Філадельфія: «Україна», 1979. — С. 17.
5. Там само. — С. 23.
6. Там само. — С. 28.
7. Петлюра Симон. Статті. Листи. Документи. — Нью-Йорк, 1956. — Т. 1. — С. 64.
8. Степаненко М. Жива легенда... — С. 33.
9. Там само. — с. 33.
10. Там само. — С. 33.
11. Вільна укр. наука в Півн. Америці та ін-т ім. С. Петлюри. — С. 42.
12. Там само. — С. 48.
13. Там само. — С. 49.
14. Там само. — С. 52.
15. Степаненко М. Жива легенда... — С. 42.
16. Степаненко М. Україна, ДЦ УНР в екзилі та наше майбутнє // У 100-ліття народження сл. п. Симона Петлюри. — 1979. — С. 67.
17. Там само. — С. 67. 18. Лист М. Степаненка від 10 жовтня 1992. — Архів автора статті.

Віталія ХАНКО,
мистецтвознавець

Культурне і мистецьке життя Полтавщини доби Української Народної Республіки

1917 рік для України намітив великі прогресивні перспективи. Мирним шляхом була здобута автономія, а в січні 1918 року проголошена самостійність Української Народної Республіки. Революція, за нею доба Визвольних змагань і державне будівництво вільного народу 1917 — 1921 років створили передумови для розвитку національної культури та мистецтва. Заново відродилася робота «Просвіти», товариств, в першу чергу охорони пам'яток старовини та мистецтва, активізувалася діяльність видавництв, шкіл і вузів, небачено зросла роль театральньо-музичного й художнього життя. Всім цим закладалися підвалини для культурного руху і повноцінного національного відродження.

Народ, скинувши колоніальні пута, почав будувати власну державу. Найперше постало питання про охоплення найширших верств населення освітою, тобто українізувати їх. Серед моря зде-націоналізованого громадянства, за висловлюванням нашого політичного діяча й філософа Дмитра Донцова, переважали «смерди, гніздуки і полежай». (1) На цю величезну масу нечисельна українська інтелігенція віддавала перевагу ідеям славянофоба Маркса, «кинулася у вир загальноросійської революційної боротьби, стала «патріотами з Марксом в одній кишені, а Шевченком у другій» і намагалася повернути на нове вчення і наш народ». (2) Знаходилися лише одиниці, котрі працювали над національним усвідомленням народу. До них належали: Олена Пчілка в Гадячі, члени українського клубу, діячі земства, Панас Мирний, Грицько Коваленко, Григорій Маркевич у Полтаві, Опанас Сластьон у Миргороді, Микола Філянський у містечку Яреськи, невеликі кола патріотично настроєних людей у Лохвиці, Ромнах, Лубнах, Хоролі, Золотоноші, Зінькові. Відповідальна праця на полі українства лягла на Полтавське земство, товариство «Просвіта», Полтавську спілку споживчих товариств і Товариство дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині.

Спершу Полтавське губернське земство, а за ним повітові земства зорганізували учительські курси, що діяли в літні місяці 1917 року, а згодом 1918-го. На них фахівці викладали праісторію та історію України, українську мову й літературу, знайомили з етнографією й фольклористикою.

Саме життя висувало потребу мати свої національні кадри для українських гімназій і шкіл. Для їх підготовки потрібен був свій університет, бо, приміром, Полтавський учительський інститут продукував русофільські кадри. Як згадував видатний археолог, історик мистецтва й етнолог Вадим Щербаківський, ідея заснування Українського університету в Полтаві виникла ще перед першою світовою війною серед членів Товариства українських поступовців. (3) У земському музеї накопичувалася наукова література, і він став осередком згуртування українських сил.

За недовгий час гетьманату, що так багато плідного зробив для української культури, науки й освіти, відбувся в Полтаві конгрес українських митців. На ньому й постановили заснувати Український університет.

Полтавська «Просвіта», що містилася на вулиці Стрітенській, під числом 37, заснувала два вищих навчальних заклади: Український народний університет й Історико-філологічний факультет. (4) У своїх спогадах В. Щербаківський писав, що у вересні 1918 року відкрили Український університет, який мав державну підтримку гетьманського уряду. (5) На урочистостях був присутній Віктор Андрієвський, комісар освіти на Полтавщині. Гетьманська влада утримувала професорів, викладачів і персонал навчальної інституції на відміну від соціалістичної Директорії УНР чи більшовиків, які взагалі були ворожі до діяльності університету. Полтавська кооперація як добрий ангел опікувалася навчальним закладом і матеріально допомагала.

Університет мав відділи: історико-філологічний і природничо-агрономічний. Впродовж п'яти років на них викладали полтавці, відомі вчені М. Сагарда, І. Лебединський, І. Капустянський, В. Щербаківський, О. Бузинний, І. Чаленко, В. Щепотьєв, Г. Ващенко, Н. Мірза-Авак'янц, Н. Анцибор. Приїздили з Харкова знані професори й приват-доценти Д. Багалій, В. Барвінський, В. Бузескул, С. Кульбакін, М. Сумцов, Є. Кагаров, Є. Черноусов, Ф. Шміт, мистецтвознавець С. Таранушенко та інші. Вони ж викладали і в Полтавському історико-філологічному факультеті, що містився на Стрітенській вулиці, під номером 43. (6)

Професор В. Щербаківський у споминах пише: «В кінці 1920 року в Полтавському університеті було понад 600 студентів, і більшість

із них була активна. Авдиторія була завжди повна. Університет, що спочатку приміщувався тільки в Українському клубі, згодом перейшов у приміщення гімназії Старицького /треба — Н. О. Старицької — В. Х.), користувався земськими установами (музей один і другий) і лабораторіями. Відношення між студентами і професорами було якнайкраще. Об'єднуючим моментом було почуття необхідності боротьби за національну самостійність. Коли Полтаву знову зайняли московські більшовики, в університеті, здається, не було ні одного справжнього комуніста, не було й есерів-боротьбистів, бо всі вони займали тоді високі становища і не потребували ні освіти, ні взагалі знання. Зате дуже багато студентів більшовики розстріляли». (7)

Раніше від Українського університету й історико-філологічного факультету в Полтаві 1917 року відкрився міський народний університет, далекий від потреб українства. (8)

За часів гетьманського урядування на Полтавщині відкрили ще один вищий навчальний заклад — інститут у м. Миргороді. Його, точніше, реорганізували з художньо-промислової школи ім. М. В. Гоголя на вимогу учнів. Інститут відкрили 15 вересня 1918 року. (9) На двох відділеннях: технічно-керамічному і декоративного народного мистецтва та педагогічних курсах (для учнів IV і V курсів, яких готували як учителів малювання) навчання велося рідною мовою. На 1 грудня 1918 року нараховувалося 241 студент. (10) Директором призначили знаменитого архітектора й митця, творця Земського будинку в Полтаві, професора Української Академії мистецтв Василя Кричевського. Як і художник Опанас Сластьон, Кричевський користувався великою пошаною серед студентів, і коли більшовики його арештували, загальні збори педагогів і вихованців постановили просити владу про негайне звільнення любимого професора з-під варті. Спеціальні мистецькі дисципліни викладали видатні митці й керамісти: Юхим Михайлів, Софія Налепинська-Бойчук, Євген Сагайдачний, Іван Падалка, Станіслав Патковський. Інститут проіснував недовго, бо влітку 1919 року Добровольча армія генерала Денікіна окупувала полтавський край. Діяльність навчального закладу в м. Миргороді відновилася 1920 року, що перебрав назву «художньо-керамічний технікум». (12) У 20-х рр. у ньому працювали митці-педагоги: маляр Фотій Красицький, скульптор Федір Балавенський, кераміст Іван Українець.

«По своїй величині, гарному обладнанню та багатству приладдя Миргородський технікум належить до найбільших керамічних шкіл не тільки у нас на Україні, але і в Західній Європі», — так

характеризував київський журнал «Глобус» заклад у м. Миргороді доби УНР. Автор цитованих рядків, посилаючись на німецьке спеціалізоване наукове видання за 1921 рік, пише, що вироби миргородських керамістів зразкові й ставить їх на рівень з працями гесенськими, ельзаськими, саксонськими, східно-європейськими та баденськими. (13)

Ми тут детально зупинилися на функціонуванні двох вищих навчальних закладів у Полтаві й Миргороді, тому що їх обходять мовчанкою історики і культурологи України й діаспори. Навіть остання найсвідніша монографія Мирослава Семчишина про історію української культури вказує, що за Гетьманату засновано державні університети в Києві й Кам'янці-Подільському, а в Полтаві, на кошти земства — Український історико-філологічний факультет. (14) Не названо ні Український університет у Полтаві, ні художньо-промисловий інститут у Миргороді. Але праця цих інституцій була вартісна для України, бо провадилася славетними людьми в українській науці й культурі, досвідченими фахівцями.

Пожиточною була діяльність і полтавських видавництв у добу УНР. Відома в Україні полтавська друкарня Григорія Маркевича спеціалізувалася на випускові літератури рідною мовою. 1917 року завдяки зусиллям Г. Маркевича з'явився найповніший на той час «Кобзар». Шевченкове слово стало вільним, у минуле відійшло знищення й вилучення творів поета царськими чиновниками, урядниками й жандармами. 1917 — 1921 рр. у Полтаві побачило світ немало цінної літератури, присвяченої Т. Шевченкові. М. Савицька (псевдонім Марії Рудинської) видала книжечку «Тарас Шевченко. Життєпис і вибір з «Кобзаря» (1918), відома письменниця Варвара Чередниченко — збірник віршів під назвою «До Шевченкових роковин» (1919). Популярні видання слугували як навчальні посібники і для проведення Шевченкових свят.

Особлива заслуга видавництва і на ниві шкільної освіти. 1917 року в Полтаві видали «Українську граматику», укладену Оленою Курило, наклад якої закупило Міністерство освіти Центральної Ради. Згодом надрукували «Буквар» Софії Русової, читанку, укладену Олександром Білоусенком (передрук з петербурзького видання за 1905 рік). Дитяче видавниче товариство «Зірка» в 1918 — 1919 роках під керівництвом Панаса Мирного випускало книжки для дітей і школярів.

Накладом понад 1 мільйон шкільної літератури випустило у світ за 1917 — 1921 рр. педагогічне бюро Полтавського губернського земства, очолюване Михайлом Рудинським. (15) Букварі, граматики,

читанки, підручники, казки і оповідання для дітей і для дорослих оформлювали й ілюстрували полтавські графіки — брати Іван і Степан Бутники, Григорій Цись, Євген Балута, Федір Рожанківський, Дмитро Ангельський, Дурново. Серед виданої продукції педагогічного бюро виділяються поліграфічною й мистецькою культурою читанки «Віночок» і «Ясні зорі», укладені М. Рудинським (останню випустили двічі — 1918 і 1921 р.). Випуски «Осінь», «Зима», «Весна» і «Літо» читанки «Ясні зорі» ілюстрували брати Бутники.

З педагогічним бюро співпрацював широко відомий в Україні письменник, художник, етнограф і громадський діяч Грицько Коваленко. Йому належать монографічні випуски про наших великих земляків — Євгена Гребінку, Івана Котляревського і Григорія Сковороду. Вони склали серію «Славетні предки» за редакцією М. Рудинського. Титульні сторінки прикрашають оригінальні й національно витримані орнаменти, які ґрунтувались на зразках книжкового мистецтва доби козацького барокко.

Ще одну серію газети «Рідне слово» року 1919 під назвою «Наші художники» видала Полтавська спілка споживчих товариств. До неї входили чотири невеличких монографії. Власне, це переклади з російської мови — про Володимира Боровиковського і Дмитра Левицького (автор обох видань — мистецтвознавець Василь Горленко), Порфирія Мартиновича (автор О. Сластьон) і спеціально написане М. Рудинським (на титулі проставлено М. Р.) про М. О. Ярошенка. Вихід цих ошатних книжок досить прихильно оцінив відомий київський мистецтвознавець Федір Ерст: «Нарешті ми дочекались, що і на Україні зацікавились своїми митцями. Зацікавлення, власне, існувало і раніше, але серед декількох десятків людей. Широка публіка знала лише митців, які вважались «достоянієм общерусским», а про тих, що цього рангу не досягли, вона попросту нічого не чула. Старцівська література по українському мистецтву не має — крім двох-трьох видань малюнків Шевченка — жодної монографії про українського артиста. Ми не знаємо, де свої, де чужі, і Альма Тадема та Балестрієрі нам безумовно кращі знайомі, ніж Боровиковський та Мартинович». (16) Названі монографічні нариси про класиків українського малярства вперше з'явилися в добу УНР в серці України — Полтаві.

Крім названої книжечки про маляра-передвижника М. О. Ярошенка та путівника по картинній галереї, автором яких є М. Рудинський, йому ж належить ще одна праця «Архітектурне обличчя Полтави». Зображення пам'яток архітектури міста блискуче вико-

нав Федір Рожанківський, згодом знаменитий ілюстратор дитячої книжки в США.

З ілюстрованих полтавських видань потрібно згадати й «Оповідання для малих неграмотних дітей. Азбука в малюнках» (1920 р.), де Г. Цись подав добротні етнографічні малюнки з урахуванням дитячого світосприйняття. До речі, Л. Кротевич, яка уклала абетку, видавала книжки для шкіл.

1920 року на кошти полтавської кооперації побачила світ другим виданням «Теорія українського народного танцю» композитора і музичного діяча Василя Верховинця, свого роду канон української хореографії, що впродовж ХХ ст. витримало кілька перевидань.

У часи УНР в Полтаві виходили журнали «Нова школа», «Полтавський кооператор», «Українська культура», бюлетені, приміром, відділу народної освіти Полтавського губвиконкому, обкладинки яких мають мистецьке національне обличчя, пов'язане з полтавським краєм. Згадана вище Полтавська спілка споживчих товариств досить активно займалася видавничою діяльністю й розповсюдженням української книжки. (17) При ній функціонував відділ «Українська культура», що об'єднував всі культурні, наукові й літературні сили Полтавщини. За кілька місяців (від весни 1918 року до приходу денікінців року 1919) підготували до друку понад 250 назв книжок, видавали газету, опікувалися мистецькими силами, театральними труппами. (18)

Таку ж бурхливу й плідну діяльність проводило і Полтавське товариство дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині. (19) Не маючи ніякої матеріальної підтримки офіційних влад періоду Центральної Ради, Української Держави й Директорії УНР, а також большевистської й «єдинонеделімною» білогвардійської група ентузіастів з числа полтавської інтелігенції стояла на чатах національної духовної спадщини.

Члени товариства Кость Мощенко, Вадим Щербаківський, Володимир Щепотев, Лев Падалка, Михайло Рудинський й інші без коштів, без засобів самі їздили по Полтавщині. Вони читали цикл лекцій, рятували пам'ятки старовини й унікальні історико-культурні цінності від деморалізованих військових частин, бандитів і московських більшовиків. Так, влітку 1917 року В. Щербаківський вивіз цінну археологічну збірку п. Горвіца з містечка Городище на Лохвиччині до Полтавського музею. (20) Весною 1919 року М. Рудинський з невеликою групою людей перевіз до Полтави надзвичайні цінності з диканського палацу Кочубеїв. (21) Тоді ж у лютому —

червні заходами губернського комітету охорони пам'яток старовини, мистецтва та природи були споряджені ряд експедицій й врятовані архіви, бібліотеки, меблі, картини, мініатюри, гравюри, порцеляна, зброя, бронза, старожитні й дорогоцінні речі з маєтків нащадків козацько-старшинських родів: з Ковалівки, Мар'янського на Миргородщині, Яготина, Сокириниць, Кобеляк, Яновщини — батьківщини М. В. Гоголя, Обазівки — володіння родичів історика Іловайського. Одночасно була заснована Центральна наукова бібліотека з бібліографічним бюро, Центральний архів, охоронялися пам'ятки природи як шестисотрічні дуби в Диканьці, лісові масиви. (22)

Наприкінці 1917 року завдяки клопотам полтавського митця Леоніда Щерби та гласного земства Якова Імшенецького до Полтави прибула колекція знаного маляра М. О. Ярошенка. (23) Лише через півтора року з нею змогла ознайомитися громадськість у новозаснованій картинній галереї (тепер Полтавський художній музей). (24) Її відкрили вже після зміни директоріанської влади радянською — 1 травня 1919 року. (25) Організатором і першим директором галереї був археолог Михайло Рудинський.

Чесць відкриття першого музею в добу УНР на Полтавщині належить давньому місту Хоролу. Щасливий випадок привів до цього міста неординарну людину, закохану в старовину, культуру й красне письменство, вченого археолога, за фахом ветеринарного лікаря В. П. Бірюкова, котрий служив у війську. Досліджуючи матеріальну й духовну культуру і, зокрема, українську народну творчість, він влаштував 3 — 9 квітня 1917 року виставку місцевих старожитностей. На виставці експонувалися культові речі XVII — XIX ст., гончарні вироби, рушники, килими, вишите вбрання, плахти, місцеві археологічні знахідки, зразки побутової давнини. На базі виставки 9 квітня 1917 року заснували «Народний науковий музей імені В. П. Бірюкова». (26) Своїм коштом фольклорист і краєзнавець видав у м. Хоролі невеличкі книжечки про виставку старожитностей і українську народну творчість та про організацію народного музею. Влітку 1917 року з циклом лекцій на педагогічних курсах у Миргороді, Прилуках і Хоролі виступив Вадим Щербаківський. Ці лекції В. П. Бірюков також видав окремо.

Українська інтелігенція як свідок бурхливих подій революції, зміни різних влад, анархії і тієї руїни, що вона несла для краю, стала на шлях збереження історико-культурної спадщини. Дідичі й заможні верстви населення кидали напризволяще свої палаци, кам'яниці й будинки з коштовними речами, збірками старовини, мистець-

кими колекціями, книжковими й архівними надбаннями. Вони тікали за кордон від непевної ситуації, від жорстокостей плебсу, від розгулу соціалістично-комуністичних елементів. Тому вслід за Полтавою, в часи Гетьманату й Директорії у Лохвиці й Ромнах закладалися місцеві товариства чи повітові комісії з охорони пам'яток старовини та мистецтва. Утворені в часи діяльності УНР вони створили передумови для заснування й функціонування музейних установ вже в нових соціально-політичних умовах, коли існувала радянська влада. Так було року 1920, коли відкрилися «Народний музей мистецтва, науки та промисловости» у Ромнах, історико-краєзнавчий музей у Лохвиці. Так було і в січні 1918 року під час недовгого панування більшовиків, які реорганізували старий гімназичний музей під назвою «Лубенський державний краєзнавчий музей».

Музейні осередки засновувалися не лише за ініціативою товариств чи комісій, а й окремими діячами, як це було в м. Хоролі. Ще три музеї — у Лубнах (1918 р.), у Миргороді (1920 р.) і у Костянтинограді (1923 р.) — заснували відомий археолог Г. Стеллецький, класики українського мистецтва О. Сластьон і П. Мартинович. Наприкінці 1918 року, завдяки енергійним заходам приїжджого професора Гн. Стеллецького, відкрили «Лубенський Український музей». (27) Пізніше його об'єднали з музеєм, заснованим ще на початку 1918 року.

Комісія, очолювана Опанасом Сластьоном, збирала історичні й мистецькі речі в Миргородському повіті. До музею були привезені раритети й експонати з маєтків дворян Трошинських, Муравйових-Апостолів, Капністів, Фролових-Багреєвих, Гоголів-Яновських, Лук'яновичів, О'Рурків. У містечку Хомутці, у палаці батька декабристів Івана Муравйова-Апостола, члени комісії відзнайшли рідкісну мистецьку колекцію з 55 альбомів, що схоронялися в потайному столі. Серед них — унікальний «Опис Єгипту», що здійснила наукова експедиція під керівництвом вчених Манж і Бертолі за наказом Наполеона. Знайшли також два великих альбоми з гравюрами краєвидів Італії, острова Сицилії, розкопок Геркулануму. (28) Для «Наукового і художньо-промислового музею» у м. Миргороді, що відкрився 1 травня 1920 року, його засновник і перший директор О. Сластьон передав свої коштовні культурно-історичні збірки, зразки матеріального побуту, власні мистецькі твори. (29)

Велику увагу «Просвіта» приділяла не лише освіті, а й художній самодіяльності. Особлива роль відводилася театру. Театральні колективи, трупи засновувалися не лише в повітових містах (згадаймо

Миргород, де значну роботу з театрами вів О. Сластьон), а й у містечку, селах і навіть на хуторах. Прилучалися до праці народні професійні музиканти — кобзарі. Заслуженим успіхом серед полтавців користувалися український музично-драматичний гурток і товариство «Боян». Артистичними силами цих колективів влаштовувалися шевченківські свята, вечорилюбимих в народі історичних дум і цикли обрядових пісень, літературні й музичні ранки, здійснювалися постановки класики національної драматургії й музики. Щирістю й народною популярністю користувалися першорядні артисти Олександра Герцик, Олександр Осм'яловський (сценічний псевдонім Байда), Микола Орел (сценічний псевдонім Степняк), Віктор Паркомович, популяризатор народного мелосу і фольклорист Володимир Щепотьєв. (30)

У 1917 — 1921 рр. відкриваються аматорські й професійні театри в Гадячі, Лохвиці, Ромнах, Полтаві, Кременчуці, Нових Санжарах, а також хоріві капели, народні оркестри.

16 липня 1918 року засновано Полтавський український національний хор, яким керував композитор і ентузіаст музичного мистецтва Федір Попадич. (31) Через два місяці на концерті, присвяченому пам'яті славного полтавця, міністра освіти Центральної Ради Івана Стешенка, із рефератом виступив В. Є. Щепотьєв, декламувала Явдоха Доля-Верховинець, солоспів вела В. Старостинецька, хором диригував композитор В. Верховинець. Ще через рік, на час денікінської окупації, члени хору взяли участь у святкуванні 150-ї річниці від дня народження І. Котляревського. На мітингу полтавці почули виступ старого Панаса Мирного, останній в його житті.

У Полтаві діяв прекрасний у фаховому відношенні симфонічний оркестр завдяки енергійній діяльності місцевого відділення Російського музичного товариства і директора Полтавського музичного училища Д. В. Ахшарумова. Викладацькі й виконавські сили були настільки значні й мистецько професійні, що навіть виникло питання про перетворення училища в консерваторію. 3 липня 1919 року в Полтаві розпочала діяти опера, діяльність якої була перервана окупацією білогвардійської армії і відновлена 12 травня 1920 року. (32) В полтавській опері почав свою блискучу артистичну діяльність співак Іван Козловський. На сцені виступали талановиті солісти В. Полив'яний, Юлій Авраменко, М. Костюченко, Василина Старостинецька (виступала в театрі М. Садовського і П. Саксаганського), диригент симфонічного оркестру О. Г. Єрофеїв.

Огляд культурного життя не був би повним, коли б ми не згадали пам'ятників краю. Перш за все відзначимо гордість не тільки Пол-

тавшини, а й усієї України — пам'ятник Івану Котляревському, зведений 1903 року в Полтаві. Полтавцям належить честь у постановці питання про побудову пам'ятника Т. Шевченку в підросійській Україні в дореволюційний період. Реалізували його 1918-го. У добу УНР народ своїми коштами і засобами встановлював погруддя любимому поету. З тих пам'ятників, на жаль, до нашого часу дійшов єдиний — встановлений 1919 року в с. Козельщині (тепер Машівського району).

Перший величний монумент поетові в добу УНР постав у м. Ромни 27 жовтня 1918 року. (33) На відкритті виступив 90-річний Григорій Вашкевич, який особисто знав Т. Шевченка, батько української кооперації Микола Левитський, були присутні поет Микола Вороний, знамениті співаки Михайло Микиша, Марія Литвиненко-Вольгемут. Автор пам'ятника — Іван Кавалерідзе. Йому належать і широковідомі скульптурні праці — великому філософу-просвітителю Григорію Сковороді в м. Лохвиці (1922 р.) і Т. Шевченкові в м. Полтаві (1926 р.).

Над Шевченкіаною впродовж свого недовгого життя натхненно працював уродженець нашого краю, талановитий скульптор Михайло Гаврилко. Полтавські кооператори спеціально запросили визначного майстра виготовити велике погруддя Т. Шевченка. М. Гаврилко створив і друге погруддя із викарбуваними словами «Обніміте, брати мої, найменшого брата» для полтавського театру. Автора закатавали більшовики в Полтаві наприкінці 1920 року. (34)

В контексті культурного і мистецького життя того історичного відтинку часу активно діяли також художні студії й школи, відбувалися відкриття виставок творів професійних митців, майстрів народного мистецтва.

Розглянута тема потребує більш поглибленого вивчення. Ми тут конспективно викликали основні віхи, навели доступні нам факти й матеріали про культурний процес на Полтавщині доби УНР. З часом історики й культурологи доповнять новими матеріалами і тоді постане рельєфнішою панорама мистецького життя незабутніх років Визвольних змагань нашого народу.

У ХХ ст. культура й мистецтво українського народу мали три періоди свого піднесення. Перший започаткований Котляревськими святами 1903 року. Сучасники назвали ті події «святом української інтелігенції». Назване величне свято включало не лише відкриття пам'ятника Іванові Котляревському в Полтаві, а й організацію найпершої в Україні виставки творів національних митців-про-

фесіоналів, перемогу Василя Кричевського на конкурсному розгляді проектів Земського будинку в Полтаві в українському архітектурному стилі. Саме цей комплекс інтелектуальної звитяги українців започаткував Національне Відродження. Цей природний і позиточний рух припинили навалні події першої Світової війни. Наступний період, початий Лютневою революцією 1917 року і утворенням Центральної Ради, протягся до часу розгрому інтелігенції, що припадає на час проведення процесу так званої «Спілки визволення України». Третій недовгий період пов'язаний з хрущовською «відлигою» 1960-х років.

З названих трьох періодів найвизначніші здобутки українського культурного і мистецького життя припадають на п'ятирічне (1917 — 1921 рр.) функціонування УНР. І характеристичним прикладом є Полтавшина, що подала широке розгортання національного культурного процесу на відтинках шкільництва, педагогіки, видавничої справи, наукового, театрально-музичного і мистецького життя, музичного будівництва й охорони пам'яток старовини та мистецтва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Донцов Дмитро. Д — р. Дух нашої давнини: Друге вид. — /Дрогобич, 1991/. — С. 315.
2. Личманенко В. Світло в темряві. — Лондон: Видано заходами крайової організації Союзу гетьманців-державників у Великій Британії, 1973. — С. 9.
3. Щербаківський Вадим, Проф. Український Університет у Полтаві. Ксерокопія машинописного тексту, надіслана Союзом українців у Великій Британії на адресу Університету українознавчих студій імені В. Кричевського в Полтаві. Скорочений варіант опубліковано в газеті «Зоря Полтавщини» за 5 грудня 1992 р., № 177 (18127), С. 3.
4. Полтав. День. — 1918. — 14 (27) авг. — № 87 (1445). — С. 2; Полтав. Новости. — 1918. — 13 (26) окт. — № 140. — С. 1.
5. Щербаківський Вадим, Проф. Український Університет у Полтаві.
6. Од декана Полтавського історико-філологічного факультету //Рідне слово. — м. Полтава. — 1919. — 29 серп. — № 28. — С. 1.
7. Щербаківський Вадим, Проф. Український Університет у Полтаві.
8. Полтав. Новости. — 1918. — 13 (26) окт. — № 140. — С. 4.

9. Справоздання про становище Художньо-промислового інституту в м. Миргороді на Полтавщині за 1918 рік // Державний архів Полтавської області. — Ф. 837. — Оп. 1. — Од. зб. 38. — Арк. 1 — 3.
10. Там само, арк. 3.
11. Павловський Вадим. Василь Григорович Кричевський: Життя і творчість. Монографія з 10 кольоровими та 175 чорно-білими ілюстраціями. — Нью-Йорк, Видано Укр. Вільною Академією Наук у США, 1974. — С. 44.
12. Журнали засідання педагогічної ради художньо-керамічного технікуму і профшколи за 1920 — 1921 рр. зберігаються в архіві Миргородського керамічного технікуму ім. М. В. Гоголя.
13. Т. Г. Художньо-Керамічний Технікум на Полтавщині // Глобус. — 1924. № 20. — С. 12 — 14.
14. Семчишин Мирослав. Тисяча років української культури: Істор. огляд культурного процесу. — Нью-Йорк — Париж — Сідней — Торонто, 1985. — НТШ. — Б-ка українознавства. — Т. 52. — С. 413.
15. Ротач Петро. Матеріали до українського біографічного словника: Літ. Полтавщина // Архіви України. — 1968. — № 4. — С. 103.
16. Книгарь: Літопис укр. письменства. — у Києві, 1920. — ч. 1 — 3. — С. 64 — 65.
17. Соловейко Дмитро. Розгром Полтави: Спогади з часів визвольних змагань українського народу 1914 — 1921. — Вінніпег: Видавнича спілка Тризуб, Канада, 1974. — С. 96 — 107.
18. Щербаківський Вадим, Проф. Український Університет у Полтаві.
19. Записки Українського наукового товариства досліджування й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині. — Полтава, 1919. — Вип. 1. — С. VII-X.
20. Там само. — С. VIII.
21. Рудинський Михайло. Початок кінця // Рідне слово. — 1919. — 21 верес. — № 36. — С. 2.
22. № 3. З інформації про роботу Полтавського губернського комітету охорони пам'яток старовини, мистецтва та природи в лютому — червні 1919 р. // Репресоване краєзнавство: 20 — 30-і роки. — Київ: Рідний край. Хмельницький ред. — видавничий відділ, 1991. — С. 359 — 361.
23. Ющевский Сергей. Неведомый дар художественных сокровищ ее просветительскому зданию // Родной край. — м. Полтава. — 1918. — 16 (29) июня. — № 5. — С. 2.

24. Передача художественных картин // Известия Полтав. Совета рабочих депутатов. — 1919. — 27 марта; Художественные коллекции и картины // Там само. — 1919. — 30 марта. — С. 3; Рудинська Є. Я. Уваги до історії створення Полтавського художнього музею // Документи з історії Центрального пролетарського музею Полтавщини: Зб. документів / Упоряд. О. Б. Супруненко. — Полтава, 1993. — С. 48 — 55.
25. Народна освіта // Рад. влада. — м. Полтава. — 1920. — 29 квіт. — № 95. — С. 3; Рудинський Михайло Якович: Автобіографія // Михайло Якович Рудинський (1887 — 1958) — археолог, музеєзнавець і пам'яток охоронець: Бібліограф. покажчик (Укладачі О. Б. Супруненко, І. Г. Шовкопляс. — Полтава, 1993. — С. 3.
26. (Ханко Віталій). Хорольський музей // Полтавщина: Енциклопедичний довідник / За ред. А. В. Кудрицького. — К.: УЕ, 1992. — С. 954.
27. Ванцак Б. С. Лубенський краєзнавчий музей і його історія // Охорона і дослідження пам'яток археології Полтавщини: Третій обл. наук. — практичний семінар / Квіт. 1990 р. Тези доповідей. — Полтава, 1990. — С. 189.
28. Рогозівський Гр. У декабристському гнізді // Глобус. — 1930. — № 17 (161). — С. 267.
29. Полтавський державний музей ім. В. Г. Короленка: Зб., присвячений 35-річчю музею. — Полтава, 1928. — Т. 1. — С. 289.
30. За спогадами подружжя Марії та Дмитра Дудниченків про Полтавський український музично-драматичний гурток. Рукопис зберігається у Полтавському літературно-меморіальному музеї Івана Котляревського.
31. Грицюк Н. Федір Миколайович Попадич. — К.: Муз. Україна, 1987. — С. 25.
32. Фісун М. А. Яким був полтавський театр опери і балету? // Наш рідний край: Сторінки про розвиток культури на Полтавщині. — Полтава, 1990. — Вип. четвертий. — С. 48.
33. Німенко А. Кавалерідзе — скульптор. — К.: Мистецтво, 1967. — С. 19.
34. Соловей Дмитро, С. 173.

Дмитро СТЕПОВИК,
доктор мистецтвознавства

Маловідомий скульптурний портрет С. Петлюри з 1936 р.

Змагання до незалежності лише стримано — тільки ж не вбито. Їх живе джерело розлилось по артеріях національного організму і свою живучу й животворчу функцію провадить, набираючи в цьому процесі нових сил і шукаючи нових шляхів для досягнення нацією її державної мети. Пройде для цього потрібний час, минуть строки підготовчої праці — мету буде досягнуто.

Шлях до української держави стелеться через Київ, а перші цеглини будови теж закладаються на київських дорогах. Ця основна лінія національної політики й оцей новий постулат національно-державної програми не повинні ані заплутуватися, ані ускладнитися локальними інтересами, бо останні мають значення другорядне й можуть бути полагождені тільки тоді, коли в столиці України буде свій національний уряд.

Симон ПЕТЛЮРА.

Працюючи в 70 — 80-х роках над збиранням матеріалів для виготовлення монографії про відомого українського скульптора Михайла Парашука (1878 — 1963), я впорядковував і досліджував доволі великий архів митця: спочатку у приватному помешканні його вдови, Цветани Парашук (з дому Пекарової, 1895 — 1978), а від 1983 року, коли цей архів перейшов у державну власність Болгарії — у Центральному Державному Історичному Архіві Болгарії в Софії. Всю другу половину свого довгого життя наш земляк прожив у Болгарії, створивши там кілька пам'ятників, безліч портретів і ліпних декоративних прикрас для архітектури. Документи архіву Парашука в Софії нараховують тисячі аркушів тексту, безліч фотографій, рисунків, договорів та інших цінних слідів його плодovitой праці.

Уже під час своєї першої поїздки до Софії (липень — серпень 1973 р.) я поставив перед собою завдання оглянути, по можливості, всі його праці, які там були. Університет, Національний Банк, Судова Палата, Міністерство Оборони, Військова Академія — усі ці монументальні установи містять в себе елементи скульптурно-декоративної творчості Парашука. Майже всі портрети (нараховувалося їх

*М. Парашук. Скульптурний портрет
С. Петлюри. 1936.*
Фото автора статті.

тоді біля 50) знаходилися у Цветани Парашук. Тому, що ми були знайомі з нею ще від часу її приїзду в Україну в 1968 — 1969 роках, то пані Цветана радо дала свою згоду, щоби виносити ці портрети з напівтемної пивниці на подвір'я, ставити їх на столі та фотографувати. Вона навіть кликала свого племінника, Христа Пекарева, щоби допомагав мені поратися з різними скульптурами.

Були то прецікаві твори. В основному — діячі болгарської науки і культури, нечисленні прихильники українсько-болгарського зближення, оскільки значна частина болгарської інтелігенції — невиліковно хвора від довгих часів на заяложене русофілство — інших слов'ян на Сході Європи знати не хоче. Михайло Парашук створював портрети прихильників України таких як академік Михайл Арнаутов, поет Цанко Церковський, агроном Радо Дедев та інші. Серед його праць були також портрети таких відомих наших земляків, як проф. Вадим Щербаківський, міністр уряду УНР проф. Олександр Шульгин, професор Софійського Університету у 90-х роках мин. стол. Михайло Драгоманов.

Детально я розпитував Цветану Парашук про кожний портрет, про час і обставини його творення, про те, чи митець ліпив ці портрети з натури, а якщо ні, то яким саме іконографічним матеріалом він послуговувався, працюючи над портретами тих історичних постатей. Адже відомо, що без таких точних даних про цю роботу абсолютно неможливо зробити науковий опис твору, успішно його проаналізувати з мистецького погляду.

Аж ось ми з Христом Пекаревим винесли з пивниці сильно припорошений вугільними порохами портрет людини, відносно молодой, з відкритим і приємним обличчям. Кожна риса обличчя вказувала на підкреслену вольову вдачу і мужність того, чий риси живо закарбував різець скульптора. Поки ми витирали порохи, я спокійно чекав на ім'я, яке мала сказати, як звичайно, пані Парашук. Але поки я чекав, то вона ходила по подвір'ї і, якимось, не спішила мене сповідомити. Мовчанка починала бути загадковою. Навіть, коли я підніс голову від своєї роботи і протяжно подивився на пані Цветану, вона не перервала надто протяжну мовчанку. Був до краю я здивований, коли вона на моє нетерпляче запитання відповіла: навіщо вам знати ім'я цієї людини, коли ні у книжці, ні у статтях ви не напишете про неї жодного рядка, ні про її портрет; адже це «найлютіший ворог українського народу», як безустанно трубить про неї ваша пропаганда, «суперспеціаліст» і тому подібне.

Заскочений такою відповіддю, я розгублено стояв біля столу з погруддям невідомої людини, приглядаючись уважно до нього але здогадатися ніяк не міг. Я виростав — навчався у школі, в універси-

теті, в аспірантурі Академії Наук — в умовах, де про лідерів Українських Визвольних Змагань говорилось і писалось тільки мовою найбруднішої лайки (інша річ, що майже ніхто цій зливій образ і лайки не вірив, бо всі знали, що чим більше когось лаяли, тим кращою здавалась така людина студентам і аспірантам, які вивчали українську культуру чи історію), а портретів тих лідерів ніяк не можна було побачити в легальних виданнях.

Все ж таки, врешті-решт, Цветана Парашук сказала мені, що це портрет Симона Петлюри. Проте про час і обставини його скульптури вона багато не знала і не могла собі пригадати точної дати, коли її чоловік над нею працював. Я зробив фотографію портрету під різними кутами, і його історія, залишаючись для мене даліше загадковою, спонукала мене до дальших розшуків. Але час мій був обмежений. Щойно, тільки після смерті господині дому, коли вся документація Михайла Парашука була передана до Центрального Державного Історичного Архіву Болгарії (в цьому велика заслуга болгарських друзів родини Парашуків Петка Атанасова, покійного тепер, і Косени Паневої), я зміг спокійно, аркуш за аркушем, розглянути всі важливі документи фонду ч. 1717 (число, присвоєне фондові документів Михайла Парашука).

Під час одного з відряджень з Києва до Софії я натрапив у цьому фонді на листування між Михайлом Парашуком і тодішнім професором Варшавського Університету Романом Смаль-Стоцьким. Листування продовжувалось на протязі кількох років, але найцікавішим для мене були листи Смаль-Стоцького до Парашука за 1935 — 1936 роки. В тих листах йшла якраз мова про портрет Петлюри. До 10-ї річниці злочинного вбивства Симона Петлюри в Парижі українська громада в Польщі готувалась до врочистого відзначення річниці, і Смаль-Стоцький прохав Парашука виконати погрудний портрет Головного отамана. В наступних листах він писав скульпторові, що зможе допомогти митцеві у підготовці матеріалів іконографічного характеру і повідомляв, що вислав йому у Софію гравюру із зображенням Симона Петлюри, яка була виконана ще за життя Головного отамана. З цього можна зробити висновок, що в Болгарії не було можливо роздобути фотопортретів Петлюри, на основі яких можна було б робити портретний образ.

Крім того, з контексту листів, із самої біографії Михайла Парашука виходить, що в 1918 році він побував у Києві і не міг тоді не бачити Головного отамана. Тоді Парашук, щойно повернувши з Німеччини в Україну, був покликаний на дипломатичну роботу і призначений першим секретарем місії УНР в Естонії, а потім у Латвії. Одержуючи це доручення, він не міг не зустрітися із чільними

представниками Уряду як рівно ж, може, із Симоном Петлюрою. Але від того часу пройшло більш як 17 років, і митець був приневолений «освіжити» свою пам'ять. В цьому якраз і допоміг йому Роман Смаль-Стоцький.

Портрет позначений майстерністю виконання. Це не репрезентативний, а глибоко психологічний образ, з особливим наголосом вольової натури. Пластичний рисунок багатий на різкуваті лінії і злами форми. В рисах обличчя відчувається твердість, рішучість. Водночас погляд чітко окреслених очей, які пильно вглядаються у співбесідника, а також характерна лінія стиснутих вуст свідчать про глибину і силу переживання людини. Тоді, 1973 року, і також в наступні роки моїх приїздів до Софії, я бачив ще і ще портрети рук Парашука (один з них, Дмитра Благоева, є в Національній Галереї в Софії) і все переконувався в тому, що портрет Симона Петлюри з 1936 року є одним з найкращих, найхарактерніших у його портретній скульптурній творчості.

Нічого не відомо про бронзовий відлив цього портрета (з листів Смаль-Стоцького виходило, що відлитий у бронзі портрет Петлюри був відісланий до Варшави), але доля гіпсового відливу, який я бачив в 1973 році, доволі сумна. Радив я дуже пані Цветані, коли вона почала підупадати на здоров'ї, своєчасно помістити скульптури з домашньої колекції Парашуків у когось із софійських приятелів їхньої родини. Проте вона чомусь не подбала про це. Дітей у них не було. Тож після смерті гоподині спорожнілий будинок кілька років стояв замкнений під наглядом родичів покійної Цветани. Потім вони вирішили його продати. Тоді деякі скульптури з пивниці були перевезені в один з провінційних музеїв Болгарії. Інші, в тому числі і погруддя Симона Петлюри, залишилися в пивниці. Вони сильно потерпіли від надмірної вологи в зв'язку із відсутністю життя в будинку. Проте їх можна було ще врятувати і відреставрувати. Однак нові господарі будинку, люди без елементарних знань про значення культури, порозбивали гіпсові скульптури на дрібні уламки і використали їх як будівельний матеріал при ремонті будинку.

Тож треба в Польщі шукати слідів бронзового відливу портрету Петлюри. Але якщо вони і загинули, то не зітреться зі сторінок новітньої історії української скульптури сам факт виконання видатним скульптором портрета одного з найвидатніших синів України, Головного отамана Українських Визвольних Змагань.

Прим: Опубліковано в «Інформаційному Бюлетені Української Бібліотеки імені С. Петлюри в Парижі». Рік XXXIII — ч. 54, жовтень 1991.

Володимир КОРОТЕНКО,
історик-архівист

До біографії Андрія Лівницького (Маловідомі документи Державного архіву Полтавської області)

Повертаються з забуття імена наших земляків — видатних діячів української революції — Симона Петлюри, Миколи Порша, Бориса Мартоса та інших. Заслужовує на увагу дослідників і біографія Андрія Лівницького (1879 — 1954) — знайомого С. Петлюри з юнацьких років, а в буремні часи революції та громадянської війни — одного з його близьких соратників.

У 1917 р. він був губернським комісаром, пізніше — міністром юстиції УНР, заступником голови, а з жовтня 1920 р. — головою Ради народних міністрів. Після вбивства С. Петлюри став заступником голови Директорії й Головним отаманом військ УНР, був Президентом УНР в екзилі.

У Державному архіві Полтавської області зберігаються документи, що містять відомості про життя та діяльність А. Лівницького, які до останнього часу не привертали уваги науковців. Так, наприклад, у фонді Полтавського окружного суду є справа під заголовком: «Дело Лубенского окружного суда по канцелярии председателя о службе и. д. секретаря гражданского отделения Лубенского окружного суда коллежского секретаря Андрея Ливницкого». (1)

Починається справа заявою А. Лівницького на ім'я голови окружного суду (тут і надалі подаємо витяги з документів мовою оригіналу, вважаючи, що при перекладі втрачається неповторний стиль того часу; крім того, звертаємо увагу, що прізвище в російському варіанті писалося через «ять», що й зумовило появу літери «І» в українському): «...Имею честь покорнейше просить Ваше превосходительство зачислить меня младшим кандидатом на судебные должности во вверенный Вам окружной суд. Место жительства имею в м. Гельмязове, Золотоношского уезда». Заява датована 23 липня 1903 р. (2)

До заяви кандидат на посаду приклав особисті документи, що мають надзвичайну цінність для вивчення його біографії. Один з них — датоване 2 червня 1903 р. свідоцтво про політичну благонадійність

ДИПЛОМЪ.

Представитель сего Андрей Николаевичъ Лъвицкій, сынъ поручика, втрисполнѣній православнаго, по *удовлетворительнымъ* выдержаніи изъ ИМПЕРАТОРСКОГО КОМПЪ Университета Св. Владиміра по конкурсовому пенитанціи и по зачету опредѣленнаго уставомъ числа предметовъ на Юридическомъ факультетѣ Университета Св. Владиміра, представилъ *удовлетворительное* сочиненіе, подверженное пенитанціи изъ Юридической Пенитанціальной Комиссіи при Университетѣ Св. Владиміра въ апрѣлѣ и май мѣсяцахъ 1903 года, при чемъ оказали слѣдующіе успехи: по системѣ римскаго права — *весьма удовлетворительные*; по гражданскому праву — *весьма удовлетворительные*; по гражданскому судопроизводству — *весьма удовлетворительные*; по уголовному праву — *весьма удовлетворительные*; по уголовному судопроизводству — *весьма удовлетворительные*; по торговому праву — *удовлетворительные*, и по международному праву — *весьма удовлетворительные*; писменная отвѣтъ по римскому праву признать — *весьма удовлетворительнымъ*.

Поэтому и на основаніи ст. 81 общаго устава ИМПЕРАТОРСКИХЪ Россійскихъ Университетовъ 23 августа 1884 года, г. Лъвицкій, опредѣленіемъ Юридической Пенитанціальной Комиссіи при Университетѣ Св. Владиміра 31-го мая 1903 года, удостоенъ диплома первой степени со всеми правами и преимуществами, поименованными въ ст. 92 устава и въ У н. ВЫСОЧАЙШЕ утвержденного въ 15-й день августа 1884 года мѣтѣи Государственнаго Совѣта. Въ удостовѣреніе сего и данъ сего дипломъ г. Лъвицкому за надлежащее подписаніе и съ приложеніемъ печати Управленія Киевскаго Учебнаго Округа. Городъ Кіевъ, 19 апреля 29 днй 1904 года.

С. С. С. С. С.

Полечитель Киевскаго Учебнаго Округа,
Двѣстительный Статскій Совѣтникъ *М. Д. М.*

Председатель Юридической Пенитанціальной
Комиссіи, Статскій Совѣтникъ *И. М.*

Прислать Канцеляріи Полечителя
Киевскаго Учебнаго Округа *И. М.*

СВИДѢТЕЛЬСТВО.

По указу ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА, дано это свидѣтельство изъ Полтавской Духовной Консисторіи, за надлежащею подписью и приложеніемъ казенной печати, въ томъ, что въ метрической книгѣ хранищейся въ архивѣ *Консисторіи* *Восточнопольскаго уѣзда* *штетотскаго* *воиноваго* *Николаевской* *ркви*, за тысячу восемьсотъ *с е м д е с я т ь* *с е м ь т ы с я ч ь* (1879) годъ, подъ № *10*, актъ рожденія сына *Николая* *Николая* *Иванова* *Гривичаго* *Вурича*

имени такъ: *Нарма* *Григорьевъ* *пурвоу* *81* *числа* *Кордунска* *Мит* *на* *Иванова* *звѣи* *Гривичаго* *и* *въ* *би* *отвѣи* *и* *о* *Восточна* *Полтавской* *и* *въ* *пробованіи* *дн* *и* *с* *вѣи* *Андрей* *Григорьевъ* *Н* *итого* *име* *Нарма* *отцовскаго* *Григорьевъ* *Николаевичъ* *съ* *А* *и* *Николаевича* *Иванова* *Николаевича* *Звостоминскаго* *Оброчнаго* *Владиміра* *Киевскаго* *Киевскаго* *и* *доч* *Иванова* *Суды* *Александра* *Ивановича* *1879* *года* *1* *числа* *19* *днй* *Киевск* *Консисторіи*, *Гривичаго* *Вурича*

Секретарь *Восточнопольскаго*

Восточнопольскаго *Вурича*

— в ньому мовиться, що Лівіцький «...в бытность свою студентом Университета не принимал участия в такого рода противозаконных проявлениях, которые обнаруживали бы явное неуважение к закону или к установленным властям». (3)

З свідочтва про виконання військової повинності бачимо, що А. Лівіцький «являлся к исполнению воинской повинности при призыве 1900 г. и зачислен в ратники ополчения второго разряда», (4) тобто на дійсній військовій службі не перебував і був зарахований до запасу.

Особливу цінність має оригінал свідочтва про народження: «Даное свидетельство из Полтавской Духовной Консистории, за надлежащею подписью и приложением казенной печати, в том, что в метрической книге, хранящейся в архиве Консистории Золотоношского уезда местечка Леплявого Николаевской церкви, за тысяча восемьсот семьдесят девятый (1879) год, под № 10, акт рождения сына корнета Николая Иванова Левицкого, — Андрея записан так:

«Марта тридцать первого (31) числа у корнета Николая Иванова сына Левицкого и законной жены его Наталии Петровой, оба православные, родился сын Андрей. Крестил 31 того же марта протоиерей Аристарх Пашкевич с и. д. псаломщика Андреем Мойсиейхоу. Восприемники: дворянин Федор Акимов Каниевский и дочь мирового судьи Александра Ильяшенко. 1886 года июля 12 дня». (5) Фізичний стан документа, на жаль, дуже поганий.

Копія постанови дворянських депутатських зборів свідчить про дворянське походження майбутнього діяча української революції: «Из дела о дворянстве Левицкого оказалось, что по определению сего собрания 16 сентября 1886 г. состоявшемуся, проситель, корнет Николай Левицкий внесен во 2 часть дворянской родословной книги, которое указом Правительствующего Сената, по Департаменту Герольдии, от 22 января 1887 г. за № 401 утверждено». Там же вказані дати народження інших дітей Миколи Лівіцького: Костянтина — 11 червня 1877 р., Олексія — 24 лютого 1885 р., Євгенія — 6 лютого 1881 р. (6)

Анкета про особистий, сімейний та майновий стан подає відомості про дружину Лівіцького — Марію Варфоломійвну Ткаченко. Народилася вона 28 березня 1881 р. в с. Білилівка Київської губернії (нині — Ружинський район Житомирської обл.), походить з дворянського роду Подільської губернії. Наталія — дочка Андрія та Марії

* Відома укр. письменниця діаспори Н. А. Лівіцька-Холодна. — Прим. упорядника.

народилася 2 червня 1902 р. Вказано майновий стан матері Лівіцького — 150 десятин землі в Золотоніському повіті. (7)

Ще одна незаперечна реліквія — оригінал диплома про закінчення юридичного факультету Київського університету Святого Володимира, який свідчить, що на іспитах у квітні та травні 1903 р. випускник отримав оцінки «весьма удовлетворительные» з усіх предметів і «удовлетворительные» з торгового права. Диплом першого ступеня давав право на затвердження при зарахуванні на цивільну службу в чині 10 класу (найнижчим був 14 клас). (8) Згідно з цим положенням власник диплома А. Лівіцький був затверджений в чині колезького секретаря (10 клас) 26 березня 1905 р. з старшинством з 2 липня 1903 р. (9)

Відомості про службу подає формулярний список — згідно з ним Андрій Лівіцький був зарахований молодшим кандидатом на судові посади при Лубенському окружному суді 2 липня 1903 р., у 1903 — 1904 рр. був відряджений до цивільного відділення суду та до судового слідчого, з 1 липня 1904 р. виконував обов'язки секретаря цивільного відділення суду. 30 листопада 1905 р. був звільнений з посади за проханням у зв'язку з хворобою. (10) Пізніше він був адвокатом у Катеринославі, (11) мировим суддею 3 дільниці Золотоніської судово-мирової округи. (12)

Інші архівні документи свідчать, що Андрій та Марія Лівіцькі брали участь у роботі Лубенського осередку РУП, переховували та розповсюджували нелегальну літературу, були знайомі з Симоном Петлюрою, (13) Миколою Поршем, Борисом Мартосом. (14)

Під час так званої «ліквідації» осередків РУП у Полтаві та Лубнах, проведеної поліцією у грудні 1903 р., був проведений обшук у квартирі Лівіцького. Товариш прокурора Полтавського окружного суду доповідав 20 грудня 1903 р.: «...При обыске в квартире... Андрея Николаевича Левицкого, в отсутствие последнего, были найдены: № 1 революционного журнала «Свобода» и брошюра «Беседы о земле»... При личном осмотре находившейся при обыске жены Левицкого Марии Варфоломеевны, урожденной Яновской, обнаружены: номера журнала «Революционной Украинской партии» за сентябрь и октябрь 1903 г. «Добра новина» и рукопись на 5 четвертушках бумаги с изложением истории революционного движения в России. К концу обыска приехал домой с вокзала прибывший из г. Киева Андрей Левицкий. При личном осмотре его, а также и при обыске в находящихся при нем вещах ничего преступного в политическом отношении не обнаружено...». (15)

Трохи пізніше, 16 січня 1904 р., товариш прокурора доповідав: «...14 сего января в г. Лубнах были допрошены в качестве обвиняемых сын псаломщика Петр Андронников Аронский, 17 лет, жена дворянина Мария Варфоломеева Левицкая, 25 лет, и студент Киевского университета Николай Владимиров Порш, 26 лет... Левицкая признала себя виновной в хранении революционного журнала на малороссийском языке «Добра новина» ч. 4 и 5, сентябрь — октябрь 1903 г., и книги в переплете, заключающей в себе печатные статьи социально-революционного содержания, и объяснила, что журнал «Добра новина» был прислан ей по почте неизвестным лицом приблизительно за неделю до обыска и что книга со статьями нелегального содержания, вероятно, привезена ею из Киева, где обвиняемая жила до октября 1903 г. Кто мог оставить у нее в Киеве эту книгу, она не знает, так как ее и ее мужа посещали лица, которых она считала политически благонадежными. Муж обвиняемой Марии Левицкой Андрей Николаев Левицкий дал показание, во всем согласное с объяснением обвиняемой Левицкой...»

«...Наблюдениями филеров Харьковского охранного отделения, следивших за Николаем Поршем, установлены знакомство и сношения Порша с Андреем и Марией Левицкими, что и вызвало производство обыска у Левицких. Вместе с тем из дознания видно, что Порш и Левицкие занимают квартиры в одном доме, причем ход в их квартиры и передняя — общие...» (16)

Зберегли архіви й деякі документи, що стосуються родоводу Лівіцького. У сповідній відомості Свято-Миколаївської церкви містечка Ліплявого Золотоніського повіту Полтавської губернії (нині Канівського району Черкаської області) за 1816 р. є запис:

«Приказные и их домашние: коллежский ассесор Василий Иванов Левицкий — 56 л., жена его Екатерина Иванова, 46 л., дети их: Александра, 17 л., Иоанн, 15 л., Николай, 14 л., София, 13 л., Елисавета, 8 л., Екатерина, 4 л., Василий, 1 г.» (17)

В такій же відомості за 1822 р. є запис:

«Военные и их домашние: коллежский ассесор Василий Иванов Левицкий, 68 л., жена его Екатерина Иванова, 52 л., дети их: София, 19 л., Елисавета, 14 л., Екатерина, 10 л., Василий, 7 л.» (18)

Не маючи можливості вивчити родовід А. Лівіцького досконально, подаємо лише відомості, що є в документах Державного архіву Полтавської області.

Таким чином, держархів зберігає документи, які містять цінну, й, можливо, ще не використану інформацію про життя одного з видатних діячів української революції та уряду УНР в екзилі. Біографія А. Лівіцького, так само як і діяльність інших наших призабутих земляків, заслуговує на всебічне й об'єктивне її висвітлення.

м. Полтава.

ЛІТЕРАТУРА

1. ДАПО. — Ф. 755, оп. 3, спр. 591.
2. Там само. — Арк. 2.
3. Там само. — Арк. 3.
4. Там само. — Арк. 4.
5. Там само. — Арк. 5.
6. Там само. — Арк. 6 — 7.
7. Там само. — Арк. 8 — 9.
8. Там само. — Арк. 15.
9. Там само. — Арк. 14.
10. Там само. — Арк. 21 — 22.
11. ДАПО. — Ф. 755, оп. 3, спр. 592. — Арк. 1.
12. Там само. — Арк. 1; спр. 591. — Арк. 25;
Памятная книжка Полтавской губернии на 1916 год. — Полтава, 1916. — С. 137.
13. ЦДІА України. — Ф. 320, оп. 1, спр. 26, т. 1. — Арк. 53 — 54.
14. ДАПО. — Ф. 138, оп. 1, спр. 78. — Арк. 72.
15. Там само. — Арк. 34 — 35.
16. Там само. — Арк. 74 — 75.
17. ДАПО. — Ф. 706, оп. 4, спр. 104. — Арк. 18.
18. Там само. — Спр. 131. — Арк. 1.

Оглав

Ротач П. Ідеал нації буде здійснено (Замість передмови)	3
Ревегук В. Постать С. Петлюри на тлі української революції 1917 — 1921 рр.	8
Коротенко В., Пустовіт Т. Симон Петлюра і Полтавщина (Добірка архівних документів)	13
Якименко М. Економічні погляди С. В. Петлюри: історія і сучасність	27
Чекмишев О. Український фатум Симон Петлюра: Міфи і міфотворчість. Семантика асоціативних лексем в його публіцистичних творах	34
Дмитрієнко М., Бузало В. С. Петлюра і перші нагороди України	44
Яценко З. «Настрій селян петлюрівський...» (Документи Державного архіву Полтавської області про селянський повстанський рух селян на Полтавщині в 1920 — 1922 рр.)	47
Пашко М. Повстанський ватажок Леонтій Христовий	53
Ротач П. Науковий внесок проф. М. Степаненка в петлюрознавство	58
Ханко В. Культурне і мистецьке життя Полтавщини доби Української Народної Республіки	67
Степовик Д. Маловідомий скульптурний портрет С. Петлюри з 1936 року	80
Коротенко В. До біографії Андрія Лівницького	85

Колектив авторів
Упорядник П. П. Ротач
ПОЛТАВСЬКА ПЕТЛЮРІАНА
Матеріали II Петлюрівських читань

Редактор **Н. Б. Левін**
Художній і технічний редактор **Г. П. Грибан**
Коректор **М. П. Шепель**
Оператор комп'ютерного набору **В. А. Вороніна**
Комп'ютерна верстка **В. М. Кривоноса**

Підписано до друку 16. 12. 93. Формат 60x84/16. Папір друкарський № 1. Гарнітура сенчурі. Друк офсетний. Ум-друк арк. 5,34. Ум. фарб.-відб. 5,68. Обл.-вид. арк. 5,93. Тираж 5000 пр. Вид. № 80. Зам. 2621 Ціна договірна.

Обласне державно-громадське видавництво «Полтавський літератор».
314000, Полтава, вул. Жовтнева, 45.

Красноградська міжрайонна друкарня.
313050. Красноград, вул. Полтавська, 62а